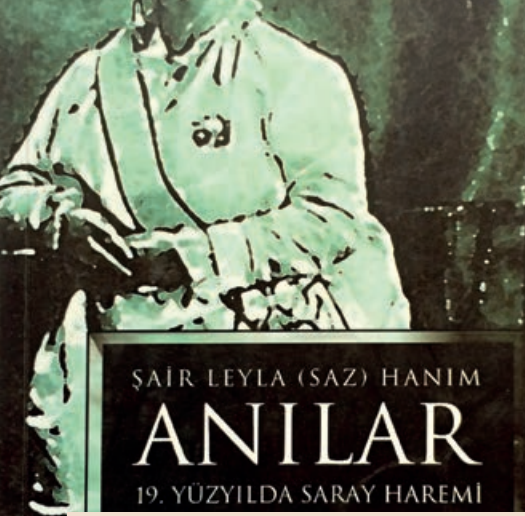
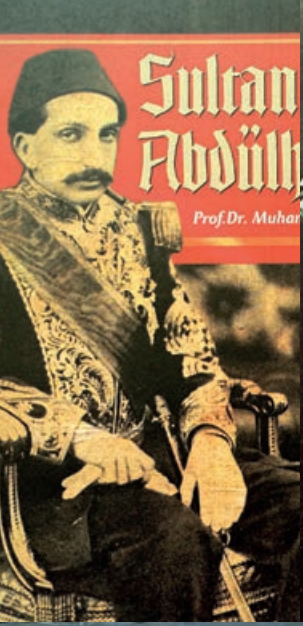

SULTAN ABDÜLHAMİD

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları

Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl

Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri

ŞAIR LEYLA (SAZ) HANIM

ANILAR

19. YÜZYILDA SARAY HAREMİ

SULTAN ABDÜLHAMİD
DEVİRİ HATIRALARI
VE SARAY İDARESİ

Örnekçizade Hasan Sırm

II. ABDÜLHAMİD'İN HAFİYE TEŞKİLATI

Halid Ziya Uşaklıgil

Saray ve Ötesi

Bütün Eserleri

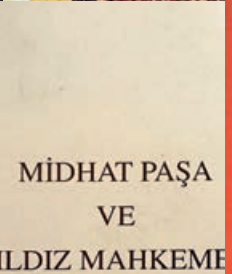
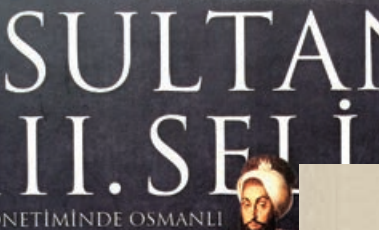

MA YAYINLARI

"Bir Devlet Adamının"
MEHMET TEVİK BEYİN (BİREN)
ABDÜLHAMİD, MEŞRUTİYET
ve
KİTAREKE DEVİRİ HATIRALARI

Sultan Abdulhamit ve
Osmanlı İmparatorluğunda
KOMİTACILAR

SULTAN ABDÜLHAMİD
Kurtlar Sofrasında Savaş
Sâlemman Kocabaş

Sultan II. Abdülhamid'e Dair...

Fahrettin Gün*

Sultan II. Abdülhamid'in bir günü...

Padişahların, sultanların, devlet adamlarının günlük hayatları hep merak edilir. Hele bu kişi, çok sevilen, sayılan, rahmetle anılan Osmanlı'nın son padişahlarından Sultan II. Abdülhamid Han ise merak daha da katmerleşir. Biz de bu cihetten olmak üzere çöküş sürecinde 33 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni başarıyla yöneten Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri'nin günlük yaşayışını incelediğimizde şöyle bir manzara ile karşılaşırız:

Erken kalkması ve soğuk su banyosu

Sultan II. Abdülhamid, erken yatar ve erken kalkardı. Güneşi asla üstüne doğdurmazdı. Her zaman âdeti olduğu üzere soğuk suyla sabah banyosunu yapardı.

Hasta olduğu zaman dahi soğuk su banyosunu yapma âdetinden vazgeçmedi.

Vefatından bir süre önce Beylerbeyi Sarayı'nda ağır soğuk algınlığına, doktorların yasaklamasına rağmen banyo yapmaktan imtina etmedi.

Doktorların tavsiyesi üzerine başladığı yüzme alışkanlığı, zamanla en büyük tutkuları arasına girdi. Deniz tutkusu ömrünün sonuna kadar devam etti. Ayrıca avcılık, binicilik ve atıcılık gibi başka tutkuları da vardı.

Giyim-kuşamı

Sabah banyodan sonra giyinirdi. Giyim konusunda çok titiz davranır ve sade giyimi tercih ederdi. Temiz, düzgün giyinmeye özen gösterirdi. Şatafattan kaçınırdı. Sıhhate uygun giysileri tercih ederdi. Giyim kuşam konusunda çevresindekileri de uyarmaktan imtinâ etmezdi. Sonra sabah namazını kılar, dua eder ve akabinde bir süre Kur'an okurdu. Ardından kahvaltısını yapardı.

Kahvaltısı ve jurnaller

Kahvaltıyı mümkün olduğu kadar hafif yapardı. Kahvaltısı, yarım bardak sütü maden suyuna katarak içmesiyle sona ererdi. Bunu kahve içme faslı takip ederdi. Günde 8-10 fincan kahve içerdi. Özellikle yemeklerden sonra ya da çalışma arasında kahve tercihiydi. Bu fasıldan sonra bazen kendisine gelen "jurnalleri" inceler, bazen de masasına geçip hemen çalışmaya başlardı. Bu çalışma saat 11'e kadar sürerdi.

* TBMM Genel Sekreter Yardımcılığı (Milli Saraylar), Müzecilik ve Tanıtım Başkan V.

Çalışması ve dinlenmesi

Günlük yaşayışı alabildiğince muntazamdı. Çalışma, yemek ve istirahat saatlerine harfiyen uyardı. Çalışmasına yemek için ara verirdi. Öğle yemeğini 11’de, akşam yemeğini saat 17’de yerdi. Yemek vakti geldiğinde masaya geçer, eşi ve çocuklarıyla yemek yemeye özen gösterirdi. Ailesiyle ve çocuklarıyla yakından ilgilenirdi. Yemekten sonra 25-30 dakika uzanarak dinlenirdi.

Sonra yine devlet işleriyle hemhâl olmayı sürdürürdü. Yaptığı ve yapması gereken şeyleri mutlaka not ettirirdi. Öğle namazını eda eder, akabinde başkâtibiyle görüşür ve bunu randevu verilen devlet adamlarıyla görüşmeler takip ederdi.

İbadeti ve sohbeti

Görüşmeleri ikindi namazı izlerdi. Namaz sonrası sofraya geçer akşam yemeğini yedikten sonra sarayın bahçesinde yürüyüşler yapardı. Bu yürüyüş esnasında beyleleriyle ve paşalarıyla gezer, onlarla fikir teatisinde bulunurdu. Konuşması etkileyiciydi. Sohbeti çevresindekileri sıkımadı. Tane tane konuşur, konuları bütünüyle analiz eder, konuşma üslûbundaki nezaketi her daim korurdu. Akşam namazını eda eder, sonra çocuklarıyla ilgilenirdi.

Kitaplara düşkünlüğü ve kitapla uyuması

Her gün mutad olarak Kur’ân-ı Kerîm, Buhari-i Şerîf okurdu. Yatsı namazını kıldıktan sonra dinlenmeye çekilir, yine yatmadan önce mutlaka kitap okur ya da okuturdu. Uykuya düşkün değildi. Bazen sabahlara kadar çalışırdı. Özellikle de devlet meseleleriyle ilgili geceleyin uykusundan uyandırılmayı hoş görür ve uyandırılması konusunda kesin emir verirdi.

Kitap hususunda alabildiğince titizdi. 'Gençlik', bir başka ifadeyle 'şehzadelik' yıllarında başlayan kitap okuma tutkusu, yaşamının sonuna kadar devam etti. Bazen günün belli saatlerini de kütüphanede geçirirdi.

Farklı Batı ülkelerinden getirttiği kitaplarla zengin bir kütüphane oluşturmuştu. Yatağa yattığında Yıldız Sarayı'nda görev yapan mütercimlerinin tercüme ettikleri zabıta romanlarının, seyahatnamelerin okunmasını ister; bir paravana arkasında görevliler kendisine bu kitapları okur, uykusu gelince "kâfi" der ve okuma eylemi sona ererdi.

Marangozluğu

Bir de meşhur marangozhanesinde vakit geçirmek en önemli tutkularından biriydi. Çok usta bir marangoz olarak; çok incelikli eserler yapar, marangozhanede çalışırken yorulmak bir yana dinlendiğini söyler, çevresindekilere de bu tür çalışmalar yapmaları için zaman ayırmalarını tavsiye ederdi.

Planlı çalışma ve intizam onun en hassas olduğu konuların başında idi. Bir işin yapılmasını emir vermekle yetinmez, onun neticesini çok yakından takip ederdi. Bir işe başladı mı onu mutlaka sonuçlandırır.

Evrakları imzalayış şekli

İnanç bağlamında kavi bir imana sahipti. Ona "cennetmekân", "ulu hakan", ya da "Sultan II. Abdülhamid Han Hazretleri" denmesinin arka planında, zühd ve takva üzere bir hayatı yeğlemesi vardı. Onun, "Bu milletin hiçbir evrakını abdestsiz imzalamadım", ifadesi bunun bir göstergesidir. Nitekim Yıldız Sarayı Başkâtibi Esad Bey'in şu ifadeleri bunu çok güzel anlatmaktadır:

"Bir gece yarısı, çok mühim bir haberin imzası için sultanın kapısını çalar. Fakat kapı açılmaz. Bir müddet bekledikten sonra tekrar çalar, yine açılmaz. Acaba sultana bir emr-i Hakk mı vaki oldu, diye endişelenir. Biraz sonra tekrar çaldığında, kapı açılır. Sultan, elinde havlu ile yüzünü kurulamaktadır. Tebessüm ederek "bu vakitte çok mühim bir iş için geldiğinizi anladım. Daha ilk kapıyı vuruşunuzda uyandım. Abdest aldım. Onun için geciktim. Ben bu kadar zamandır bu milletin hiçbir evrakına abdestsiz imza atmadım. Getir imzalayayım."¹

Şadiye Sultan'ın babası Abdülhamid'le ilgili anlattıkları...

Sultan Abdülhamid'le ilgili okumalarda Şadiye Osmanoglu'nun hatıraları birinci elden iyi bir kaynaktır. Dahası, Şadiye Sultan Hanımefendi'nin babası Sultan II. Abdülhamid'den hareketle kendi serüvenini anlattığı bu hatırat ilginç bilgiler ihtiva eder.

Saray'da yetişmiş, 17 yaşında babasının padişahlıktan hâl edilmesine tanıklık etmiş, daha sonra babasıyla Selânike zorlu bir yolculuk yapmış, gözü pek ve cesur bir Osmanlı hanımefendisidir Şadiye Hanım. Anlattığı kimi şeyler tüyler ürpertici. Yıllar sonra bu hatıraları yazarken yalnızlığını unuttuğunu, o günleri tekrar yaşadığını belirtirken Cenab-ı Hakk'a bu ihsanından dolayı şükreder.

Hatıralarında saray hayatı ve yetişme tarzına dair malumat veren Şadiye Hanım, babasını genç kızlık çağına girdikten sonra daha iyi anladığını belirtirken şu bilgileri aktarır:

“... Babam içki içmez, içenleri de hoş görmezdi. Saraya sokulmasını yasak etmişti. Sigara ve kahveyi severdi...”

“Sıhhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde, onun bir defa hastalandığını hatırlarım. Çok az uyurdu. Şafaktan önce kalkardı, beş vakit namazını kılar, daima Kur’ân-ı Kerîm ve Buhari-i Şerif’i okurdu. Dindar, Allah’ına bağlı, büyük bir Müslüman idi. Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalışkandı.

“Devlet ve millet işlerinden iyi anlar ve onlarla meşguliyeti canı kadar severdi.

Kâtipleri ve mabeyincileri ile beraber çalışır, günün mühim kısmını onlarla birlikte geçirirdi...”²

Sultan II. Abdülhamid’in kızı Şadiye Osmanoğlu’nun verdiği bilgiler bunlardan ibaret değil. Babasının ata binmeyi ve araba sürmeyi sevdiğini, Cuma selamlığından dönerken faytonu kendi kullandığını, sade yemekleri tercih ettiğini, en çok sevdiği yemeğin yoğurtlu yumurta/çılıbır olduğunu dile getirir. Mesaisi bittiğinde babasının sarayın harem bölümüne geldiğini, müzik dinlediğini, saray tiyatrosunda sahne oyunları seyrettiğini de kaydeder.

Ayrıca babasının, “Çocuğum, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum” diye kendisini çok sevip takdir ettiğini de anlatır. Sultan Hamid’in marangozluğa merakına dikkat çeken Şadiye Hanım, babasının hususi dairesinin yanında geniş bir yeri iş odası yaptığını, çok mükemmel marangozluk takımları olduğunu, dolap, masa ve ev eşyalarını, üzerinde fildişi kakma nakışlarıyla, sanatkârane bir şekilde işlediğini anlatır. Özellikle de babasının devlet işlerinin ağırlığından yorulan sinirlerini dinlendirmek için hemen atölyesine kapanıp uzun süre çalıştığını nakleder. Hayvanlara karşı babasının duyarlı olduğunu belirten Şadiye Osmanoğlu’nun bu konuda verdiği bilgiler de ilginçtir. Şöyle ki:

“Babam hayvanları çok severdi. Beyaz Ankara kedisi ile beyaz papağanı, yıllarca ona arkadaşlık etmiştir. Papağanı, odasının dışında konuşulan şeyleri gelir, babama, gayet güzel bir telaffuz ve sadakatle tekrar ederdi...”³

Babasının yabancı devlet temsilcilerini Yıldız Şale Köşkü’nde ağırladığını, yine sefirleri burada kabul edip, onlara ziyafetleri bu köşkte tertiplemediğini belirten Şadiye Sultan, babasının iyi derecede Fransızca bilmesine karşın sefirlere Türkçe hitap ettiğini aktarır.

Hiç kuşkusuz 16-17 yaşında tarihe tanıklık eden Sultan Abdülhamid’in “güler yüzüne ve ahlâkına hayran olduğu” Şadiye Hanım, babasının milletini delice sevdiğini, “Ahmedcik”, “Mehmedcik” gibi sözleri kullandığı vakit, babasının öz evladlarından bahsediyormuş gibi yürekten sevgisinin dışarıya yansıdığını ifade eder.

Hatıralarda geçen ilginç bir ayrıntı ise oldukça dikkate şayandır. O da Yunan Harbi sırasında yaralı askerler için padişah kızlarının sarayda gecelik dikmeleridir. Nitekim Şadiye Hanım bu olayı şöyle hikâye eder:

“Babamın saltanatı zamanında yalnız bir tek harb hatırlıyorum. O da Yunan Harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamıştır. Hatırladığıma göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikmiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeye çalışırdık.

Bu hummalı faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim. Aklımca büyük iş gördüğümü sanırdım. Babam aramıza gelir 'Aferin evlâdlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalışmak ne tatlıdır. Allah vatanımızı düşmanlardan muhafaza buyursun!' derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve şevk alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü iğnemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! Babam bizlere bunu ne çok söylemişti. (...) Talimhane kışlası vardı. Yunan muharebesinde kışlanın bir kısmını hastane yapmışlardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edeceğimizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, yaralı askerleri okşar, hatırlarını sorardı. Onlara evlerimizden şeker ve saire hediyeler gönderirdik..."⁴

Sultan II. Abdülhamid: "Etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem..."

Şadiye Sultan'ın anlattığına göre 1909 yılında bir gün Yıldız Sarayı'nda muhafız ve nöbetçilerin görevlerine son verilir. Bu alışılmadık bir durumdur.

Saray'da emniyetin yok olduğu bu sırada Fransa, Almanya, İngiltere gibi devletler elçilerini Sultan II. Abdülhamid'e gönderip, "Hâlihazır vaziyet karşısında, kendilerine müracaat vâki olduğu takdirde, devletlerinin Sultan Abdülhamid'in emirlerine amade olduklarını" resmen bildirirler. Sultan Abdülhamid Han, bu tekliflere teşekkür eder ve böyle bir şeyin lüzumlu olmadığını beyan eder. Müteakiben Sultan Abdülhamid'in hal' sürecinde söyledikleri şu ifadeler ona "Koca padişah!", "Padişahım çok yaşa!" dedirtecek cinstendir. Şöyle ki:

“... Bu hazırlıkların, tamamıyla benim hayatım üzerine olduğu, gün gibi aşikâr dır. Amcam Sultan Abdülaziz’in âkıbetine mâruz kalacağım ise bence malum! Bununla beraber, etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem, bir ecnebi devletine iltica etmeyi düşünmem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ardır. Hattâ bu, benim gibi otuz üç sene bir devlete padişahlık etmiş bir insanın irtikâb edemeyeceği en büyük alçaklıktır. Ben Allah’ıma ve mukadderatıma tabiyim...”⁵

31 Mart Vak’ası ise hiç dahli olmadığı hâlde Sultan II. Abdülhamid’e isnad olunur. Sultan II. Abdülhamid hadiseden ve isnattan çok müteessir olur. Aslında bu menfi hadisenin çıkarılmasının en önemli sebebi, Sultan II. Abdülhamid’in hâl edilmesi için feci bir tertipten başka bir şey değildir.

Hareket Ordusu Yıldız Sarayı’nı muhasara eder. Sarayda padişah ailesinden başka kimse kalmaz. Sarayın dış dünya ile münasebeti kesilir. Ne ekmek, ne su, ne de elektrik. Bu yetmezmiş gibi bir de sarayın bahçesine yağmur gibi kurşunlar yağdırılır. Birkaç gün sonra Sultan II. Abdülhamid’in hâl’ine ve Reşad Efendi’nin cülusuna karar verilir. Meclisten seçilen bir heyet kararı tebliğ eder. Mebuslar heyeti kendisine Selânik’e gönderileceğini söyler. Sabık Padişah yaşlılığını ve yorgunluğunu bahane ederek Çırağan Sarayı’nda ikamet etmek istediğini bildirirse de bu talebi kabul görmez.

Saray halkı Mabeyn salonunda toplanıp vedalaşılır. Arabaya binerken çocuklarının canhıraş feryatları yükselir, “Bizi de götür!” diye. İşte bu esnada 17 yaşında genç bir kız olan Şadiye Sultan da babasıyla gitmek için direnir ve başarılı da olur. İki arabaya binerler. Hava karardığı vakit saraydan ayrılırlar. Sirkeci İstasyonu’nda subayların refakatinde trene bindirilirler ve tren hareket eder. Sabık Sultan Abdülhamid Han alabildiğine sakın fakat kederlidir. Beraberindekilerin kendisine endişe içerisinde baktığını görünce üzüntüsünün ve korkusunun sebebini şöyle izah eder:

“Benim teessürüm sizin gibi gençlerin ve Saray’daki kızların taarruz ve tecavüze maruz kalmaları ihtimalini düşünmekten ileri geliyor. Bana gelince canımın hiç kıymeti yoktur. Ecdadım bu devlet ve millete, büyük hizmetler ifâ ettikleri hâlde birçokları ne felaketlere, ne feci akıbetlere uğramışlardır. Hanedanımızın kıymetini hiçbir zaman takdir edemediler. Vatanımız diye, Meşrutiyet’in başından beri bar bar bağırانlar içinde, vatanın ne olduğunu bilmeyenler çoktur. Farkında olmadan yaptığım hatalar bulunabilir. Kusurdan yalnız Allah münezzehtir. Ben bir insanım ve milletime hizmet ettiğime kaniyim...”

Gece yarısı tren Selanik şehrinde durur, sabık sultan ve beraberindekiler trenden indirilirler. Karanlıkta at arabalarıyla tekrar yola koyulup zorlu bir yolculuktan sonra ‘Alatini Köşkü’ne vasil olurlar. Ne var ki köşkün durumu içler acısıdır. Temizlik için sabun dahi yoktur. İlk günler yemekler büyük bir teneke tabla içinde getirilir. Çatal ve kaşık yoktur. Elleriyle yemekleri yerler. Musluklardaki su ise pis ve zehir gibi acıdır. Panjurların açılması ve dışarıya bakılması yasaktır. Elbiseleri kirlenenler üzerlerinden çıkarıp yıkarlar, kuruyuncaya kadar çıplak oturur kurumasını beklerler. Bir ay süren bu mahrumiyetten sonra kısmi bir düzelme olur.

Zorluklar birbirini takip etse de sabık sultanın ailesi mutludur. Aradan birkaç ay geçtikten sonra sabık Sultan II. Abdülhamid Han, kızlarının izdivaç meselesini gündeme getirip onlara izin verilmesini ister. Şadiye Sultan’ın İstanbul’a dönmesi

için gerekli izin çıkar çıkmasına, fakat kendisine uygulanan muamele akıllara durgunluk verecek cinstendir. Bu durumu Şadiye Sultan şöyle anlatır:

“Yeni köşk muhafızı ‘İstanbul’dan alınan emirler doğrultusunda, şu odada üzeriniz aranacak’, dedi ve beni arama odasına götürdü. İçeride üç kadın gördüm. Rasim Bey, ‘Bu hanımlar bizim zevcelerimizdir. Üzerinizdeki elbiselerinizi çıkaracaksınız, her tarafınız aranacaktır. Muayeneyi takiben şu bohçada duran başka elbiseler giyeceksiniz, öbürleri burada terk edilecektir’, dedi.

“Ümitsiz bir mukavemet göstermek istedim; fakat gene dediklerini yaptılar. Âmirlerinden aldıkları emri harfiyen tatbik ettiler. Çarnaçar soyundum. Ellerinde bir esire gibi idim. Ne isterlerse yapabilirlerdi. Müdafaasız ve aciz idim.

“En mahrem yerlerimize kadar muayeneyi uzattılar. Artık teferruatını yazmaya insanın hicap duygusu mâni olmaktadır.

“Bana refakat edecek olanlar teker teker aynı muameleye tabi tutuldular. İstanbul’da birisine vermek üzere, babama ait bir pusulanın üzerimizde bulunup bulunmadığını tetkik ediyorlardı. Saçlarım çok uzundu, her telini ayrı ayrı yokladılar, fakat kime şikâyet edebilirdim...”⁶

Şadiye Sultan’ın hatıraları böyle sürüp gidiyor.

Feyhaman Duran,
Sultan II. Abdülhamid
portresi, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

Sultan II. Abdülhamid’le ilgili mâlûmatfuruşluğun böylesine can kurban...

Tarihî olaylar ve şahsiyetler konusunda abartı ve karalama en büyük alışkanlıklarımızdan birisi... Tarihî gerçekleri yansız bir biçimde ele almayı ve okumayı bir türlü beceremiyoruz. Takım tutar gibi sübjektif bir biçimde olayları ve olguları değerlendiriyor, dolayısıyla tespit ve teşhisimizde isabetli olamıyoruz. Bir de buna “resmî ideolojinin” “mit” oluşturma gayret ve çabaları eklendiğinde tarihî gerçekler daha da bilinmezlik zırhıyla çevrilip, görünmezlik ve anlaşılmazlık perdesiyle örtülüyor. Kendi tarihimize dahi oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşmamız ise artık işin tuzu biberi oluyor.

Tarihî hadiselerle yaklaşım tarzımızda bir diğer ciddi sorun, bulunduğumuz süreçten olayları tahlile yeltenmemiz. Bu isabetsiz bakış açısı da hadiseleri algılayış ve yorumlayışta yine isabetsiz bir duruma düşmemize sebep oluyor. Bu noktada hemen belirtelim ki tarihî hadiseleri geçtiği sürecin bakışıyla değerlendirecek, daha doğru ve anlaşılır bir eylemi yerine getirmiş oluruz. Bu noktada haklı olarak tarih disiplini açısından “bu değerlendirmeler de nereden icab etti?” diye sorabilirsiniz.

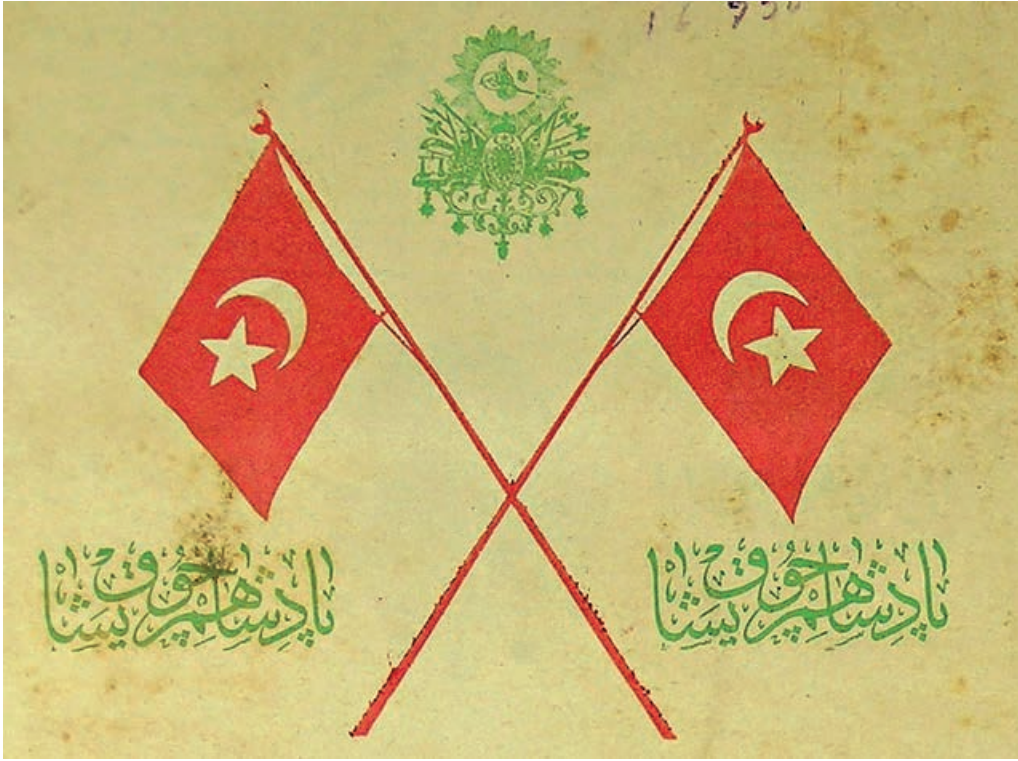
Batı'da yaygın olmasa da kimi meşhur muharrirler eserlerini kaleme aldıktan sonra takrizi henüz meşhur olmayan bir muharrire yazdırırlar. Diğer taraftan pek bilinmeyen yazarların meşhur muharrirlere takriz yazdırması ise Batı'da olduğu gibi bizde de yaygın bir durum. Dahası, kimi takrizlerin koskoca kitabı gölgeleyecek denli önemli olduğu da yine bilinen bir vakıa. İşte böyle bir hadiseyle karşı karşıyayız. Fransız yazar Paul Fesch, II. Meşrutiyet'in ilânından sekiz ay önce (Kasım 1907) Paris'te "*Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*" başlığı altında bir kitap kaleme alır. Yazar, eserini kaleme almadan önce İstanbul'a gelir ve bir süre bu şehirde ikamet eder, burada yaşayan Avrupalılarla ve rejim karşıtı aydınlarla görüşür.

Değerli mütercim Erol Üyepazarcı da, bahsi geçen ve yüzyıl önce neşredilen eseri tercümeyle girişir. Ne var ki bazı açılardan önemli bilgilere haiz olan kitaba Batılılarda egemen olan çifte standart uygulamasının bütünüyle hâkim olduğunu görür. Avrupalıların veya yerli Hıristiyanların hakları söz konusu olduğunda pek demokrat ve liberal olan yazarın, Müslümanların haklarına sıra geldiğinde demokratiği rafa kaldırıp görmezden gelmeyi yeğlemesini, azınlıklar konusunda gerçekçi olmayan yaklaşımlarını bir noktaya kadar Batı'nın çifte standart uygulamasını ve bazı kavramlardaki tutarsızlıklarını anlaşılabilir bir sonucu olarak değerlendirir. Bu durumu yadsımayan Erol Üyepazarcı, konu Sultan II. Abdülhamid'e gelince, Fesch'in açmazlarının, önyargılı değerlendirmelerinin ve saplantı boyutuna varan düşmanlığının karşısında isyan etmekten kendini alamaz. Yine Paul Fesch'in her türlü objektif değer hükümlerini bir tarafa bırakarak indî hükümlerle hareket etmesi, Sultan II. Abdülhamid'i mesnetsiz, kuru iftira ve trajik varsayımlarla yargılamaya kalkışması karşısında gerçeklerin tezahür ve tebâruz ettirilmesi adına çevirdiği kitabın başına 16 sayfalık bir takriz kaleme alır. Gerçekleri ortaya koyan tam bir manifestodur bu takriz. Açıkça belirtmeliyim ki, Sultan II. Abdülhamid'le ilgili eserlerde dahi böyle nitelikli ve kayda değer değerlendirmeleri bir arada bulmak pek mümkün değildir. Fesch'in kitabına bir önsöz ilave etmekle de yetinmeyen Üyepazarcı tercümesini yaptığı bu esere yeri ve sırası geldikçe dipnotlar düşer. Böylece gerçeklerin anlaşılmasına ciddi mânâda katkıda bulunur.

Erol Üyepazarcı'nın bir mütercim olarak yazdığı önsözdeki Sultan II. Abdülhamid'le ilgili tespitlerine gelince, öncelikle şu manidar değerlendirmeyi aktarmalıyım:

"Fransız Paul Fesch, pek çok komik varsayımlar yanında, akıllara zarar verecek çok daha dehşetengiz iddialar ileri sürmüştür. II. Abdülhamid'in öldürüp Haliç'e attırdığı insan sayısı o kadar çoktur ki Haliç'teki gemiler bu cesetlerden dolayı doğru dürüst demirleyememekte ve çipaları cesetlere takılmaktadır... Bu Oryantalist masallar; Fesch'in Abdülhamid eleştirilerinin ciddi boyutlara ulaştığını gösterir ve aslında döneminde ünlü İngiliz Başbakanı Gladstone'dan başlayarak gelişen 'kızıl sultan' mitinin nasıl yerleştiğinin ve yukarıda vurguladığım gibi Osmanlı'nın başına çorap ören Batı emperyalizminin olayları perdelemek ve belki de vicdanını rahatlatmak için sorunu nasıl çarpıttığının da kanıtlarıdır..."⁷

Fesch'in bahsi geçen kitabının tutarsızlık ve yanlışlıklarla örülü olmasına karşın Batı'da ve Doğu'da en ciddi kaynaklardan biri olduğuna dikkat çeken mütercim, burada yanlışlıkların diğer kitaplara yansımalarının çok olumsuz olduğuna vurgu yapar. Sultan II. Abdülhamid konusunda nasıl bir yaklaşım ve tutum içinde olunması gerektiğine dair Üyepazarcı'nın tespitleri de başlangıçta tarih disiplini için söylediklerimizi test eder mahiyettedir. Şöyle ki:

“Kanımızca bu konuda ilk vurgulanması gereken husus; Abdülhamid’in kişiliğini ve davranışlarını belirleyen yaşadığı çağın ve ortamın niteliklerini düşünmeden; bugünkü ortak kıymet hükümlerimizden hareketle yapılan eleştirilerin yanlışlığını belirtmek olmalıdır. Bugünkü ortak doğrularımızdan biri olan kişisel mutlakıyetin kınanması; acaba II. Abdülhamid dönemine uygulanabilir bir eleştiri midir? II. Abdülhamid’in tek amacı olan “Osmanlı İmparatorluğu’nu bütün olumsuz koşullara karşı sürdürebilme ve yaşatabilme” idealine mutlakıyet rejimi mi yoksa bütün azınlıklara Avrupalıların istediği gibi ülkeyi bölme olanağı bile sağlayacak kadar hürriyet bahşeden bir meşruti rejim mi uygundur?”⁸

Bu gibi sorular o günün konjonktürel yapısı içinde düşünülmesi ve analiz edilmesi gereken ve ehemmiyet arz eden sorulardır.

* * *

Yine mütercim Erol Üyepazarcı, çevirisini yaptığı esere yazdığı takrizde Sultan II. Abdülhamid’i önyargısız ve önkoşulsuz olarak değerlendirmeye davet eder. Bu doğrultuda II. Abdülhamid’in biyografisinin gerçekçi ve ayrıntılı bir biçimde yazılmadığına dikkat çeker. Hatta Batılılar tarafından yazılan eserlerin görgü tanıklığından uzak, belgesiz, söyleneceye dayanan, sübjektif ve asıl önemlisi de bir amaca matuf olarak yazıldığını kaydeder. Ona göre bu amaç -Orhan Koloğlu’nun çok isabetle vurguladığı gibi- en üst derecedeki Batı emperyalizminin Osmanlı Devleti’ne yönelttiği oyunları hayâsızca örtbas etmek ve bu oyunlara gerekçe yapmaktan ibarettir. Belki kendi vicdanlarını rahatlatmak için Sultan Abdülhamid’i günah keçisi yapmışlardır; ondan gerçeklerle hiç uyuşmayan bir katil prototipi yaratmışlardır.⁹

Sultan II. Abdülhamid'in çok güçlü bir dış politika uyguladığına dair Üyepazarcı'nın şu ifadeleri ise hakkı teslim etmekten öte bir şey değildir:

"Abdülhamid -İngilizlere karşı- bir taraftan Almanlarla, bir taraftan da paradoksal gibi gelecek ama Rus Çarı II. Nikola ile iyi ilişkiler kurarak, kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü üzerinde denge kurmaya, emperyalist arzuların çıkar hesaplarının çekişmelerinden yararlanıp statükoyu sürdürmeye çalışmıştır... Uluslararası siyasetin çıkar çelişkilerini ve krizlerini ustaca kullanarak, zekâsı ve manevra yeteneği ile diplomatik planda güçlü bir kişilik sergilemiştir. Bu özellikle İngilizlerin ve bir oranda da onların yandaşı Fransızların kinini ve düşmanlığını Abdülhamid'in üzerine çekmiştir."

Mütercimin şu teşhisi ise işin mihenk noktasını oluşturmaktadır:

"Bütün söylemek istediğimiz, özellikle Batılı kaynaklardan esinlenerek, II. Abdülhamid'i değerlendirmenin yanlışlığını vurgulamaktır. Batılı kaynaklar, kendi emperyalist emellerine set çeken birine kızgınlıklarını, onu aşağılayarak çıkarmışlardır. II. Abdülhamid'i devirenlerin, eylemlerini haklı çıkarmak için bu kaynakları 'tartışılmaz doğruları' belirten eserler gibi algılamaları anlaşılırsa da olayların üzerinden yüz yıl geçtikten sonra hâlâ bu kaynakların doğruluğunu irdelememek ve gerçekçi bir değerlendirmesini yapmamanın açıklanır bir tarafı yoktur."

Önsözünün ilerleyen bölümünde ise Üyepazarcı sözü Sultan II. Abdülhamid Han'ın şahsiyetine getirir ve şu değerlendirmeyi yapar:

"II. Abdülhamid'in kişiliğini de yaşadığı çağ ve ortamı belirlemiştir. Ancak yakın atalarından II. Mahmud hariç hiçbir padişahta göremediğimiz kadar kişilik ve sorumluluk sahibidir. Kendisini yıpratırcasına devlet işlerine vermiştir. Bu verişte kanımızca doğal hakkı olduğuna inandığı saltanatını korumak kadar, sorumlu olduğuna inandığı devletini korumak da başlıca endişesini oluşturmuştur ve yine kanımızca dönemindeki bütün Osmanlı devlet adamlarından çap olarak çok büyüktür. Ancak şanslı olduğunu söylemek mümkün değildir."¹⁰

Diğer taraftan yine Üyepazarcı'nın bir analizi var ki, Sultan Abdülhamid'in aydınlara olan güvensizliğinin, kuşkucu yapısının (tabi aydınların da Abdülhamid düşmanlığının) sebebini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla aydınlara Sultan II. Abdülhamid arasındaki düşmanlığın arka planına dair ciddi ipuçları veren şu ifadeler kayda değerdir:

"Osmanlı sarayının geleneksel kuşku ve entrika ortamı içinde, aile sevgisinden yoksun ve yeterli bir eğitim almadan büyümüştür. İnsanlara hiçbir zaman güveni olmamıştır. Bunda hakkı da vardır. Amcası Sultan Abdülaziz'in en yakın adamlarının ağabeyi Murad'a ispiyonluk yaptıklarına tanık olmuştur. 1867'de henüz 25 yaşındayken Sultan Abdülaziz'le birlikte yaptığı Avrupa seyahati sırasında Batı'nın hesaplarını ağabeyi V. Murad üzerinde odaklandığını anlamıştır. Alkole müptela; borç içinde yaşayan, hayalperest ağabeyine göre çok gerçekçidir; mazbut ve tutumlu bir hayatı vardır. Önce amcasının sonra ağabeyinin tahttan indirilmesine şahit olmuştur. Padişahlığının ilk günlerinden itibaren bir kukla olmayacağını hissettirmiştir. Yabancı bankerlerden imparatorluğun ekonomik durumu hakkında bilgi alması, şehzade iken karıştığı borsa oyunlarıyla kıyısından köşesinden bulaştığı ekonomik olaylar hakkında bilgilenmek istemesi, kocamış bir vezir olan dönemin Sadrazamı Rüştü Paşa'yı endişelendirmiş, "Galiba başımıza bela aldık", dedirtmiştir. Gerçekten de bela almışlardır. Oluşmasını önleyemediği 1876 Rus Savaşı onu çok etkilemiştir. Nasıl

etkilenmesin ki... Rus orduları Yeşilköy'e gelmiştir. Kendisi barış istemek için Rus Çarı'na başvurmak zorunda kalmış ve Rus orduları başkumandanı kibirli Grandük Nikola karşısındaki koltuğa pür azamet oturmuş ve ona tepeden bakmıştır; kendi evinde aşağılanmayı yaşamıştır. Bu olay kanımızca Abdülhamid'in ömrü boyunca çok ihtiyatlı davranmasının, macera aramamasının ve sorunları hep politika ile çözmeyi yeğlemesinin en büyük sebebidir. Böyle hareket etmesi aslında reel politikanın da gereğidir..."¹¹

Üyepazarcı, Abdülhamid'in dönemindeki muhbirlik olayına da değinmeden geçemez. II. Abdülhamid'in vesveseleri olduğunu doğrular. Lakin yazılanları fazlasıyla abartılı bulur. Kişilik olarak ise cesur bir yapı ve karaktere sahip olduğunu irdeler ve şöyle örneklendirir: 1901 yılında bayram kutlama törenleri sırasında meydana gelen büyük depremde saray mensuplarını o yatıştırıp teskin etmiş, depremin sonuçları konusunda hemencecik bir araştırma yapılmasını o emretmiştir. 1905'te uğradığı bombalı suikasttan yine hiç telâşe düşmeden kendi kullandığı arabasıyla sakin bir şekilde saraya dönmüştür. Kendisine yapılan jurnalleri de çoğu kez dikkate almamıştır..."¹²

Jöntürklere göre Sultan II. Abdülhamid'in "büyük günahı"...

Bizde basın, matbuat hep milletin aleyhinde bir tavır içinde olmayı âdet haline getirmiştir. Bu Tanzimat döneminde de böyleydi şimdi de aynı. Basının hal ve gidişteki bu olumsuzluğunu gördükten sonra Rusya-Kazan'dan İstanbul'da neşredilmekte olan *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının idarehanesine mektup yazarak "Gazete okuyan

imamın arkasında namaz kılmanın caiz olup olmadığını” soran okuyucuya insanın hak veresi geliyor. Tabi verilen fetvayı karıştırmazsak. Çünkü *Sırat-ı Müstakim* mecmuasının Mehmed Âkif, Said Nursi, Babanzâde Ahmed Naim, İzmirli İsmail Hakkı gibi muharrirlerin bulunduğu bir ortamda bahsi geçen okuyucunun mektubu mevzu edilir ve “Gazete okuyan imam, İslâm dünyasının meselelerini daha iyi bileceği için onun ardında namaz kılmanın daha faziletli” olacağına dair bir fetva verilir.¹³

Tabi o münevverlerin kastettiği gazete, İslâm dünyasının meselelerine çok önem verip, kendine ümmetin meselelerini dert edinen bir gazetedir.

Bizde II. Meşrutiyet’in ilânından sonra basında “patlama” sözüyle açıklanan bir gazete furyası başlar. Lâkin bunun evveli de vardır. İlk “basın furyası” 1860 yılında Sultan Abdülmecid’in iktidarının son döneminde görülür. 1860’dan başlayarak Sultan Abdülhamid’in cülusuna kadar geçen dönemde 81 gazete, 24 adet mecmua yayınlanır.

Sultan II. Abdülhamid’in iktidara gelişi yılı olan 1876 ile 1889 arasında daha büyük bir basın patlaması yaşanır.¹⁴ Bu süreçte 111 adet gazete, kadın, çocuk ve meslek dergisi yayınlanır. 1890’dan sonra patlama hız keser ve gazete sayısı 1890 ile 1905 yılları arasında 15’e düşer.¹⁵

Bahsi geçen dönemlerde, özellikle Sultan Abdülhamid’in iktidarının ikinci yarısı olan 1890’dan itibaren bu kez de yurtdışında bir basın furyası başlar ve “Jöntürk gazeteleri” diye niteleyebileceğimiz 100’den fazla gazete, dergi çıkar. Avrupa’nın 17 şehrinde çıkan bu gazetelerde tek konuda bir fikir birliği gözlenir: Sultan Abdülhamid düşmanlığı...

Yurtdışında Türkçe, İngilizce ve Fransızca yayınlanan bu gazetelerde Sultan Abdülhamid çeşitli şekillerde kötülendikçe kötülenir, karalandıkça karalanır. Dolayısıyla Sultan Abdülhamid’le birlikte Osmanlı da kötülenmiş olur.

Burada asıl sorulması gereken soru şudur: Parasız pulsuz bir şekilde Avrupa’ya kaçan aydınlar bu sayıları yüze yaklaşan gazeteleri çıkarmak için finans kaynağını nereden bulmuşlardır...?

Bu bağlamda akademisyen Erol Özbilgen’in konuyla ilgili tespitleri kayda değer niteliktedir:

“Halife ve Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid’in ‘Pan-İslâmizm’ projesi, İngilizlerin, Fransızların ve Rusların ‘Bütün Asya’yı ve Afrika’yı yemek’ politikalarına karşı ezilen İslâm halklarının sarılabilecekleri en gerçekçi tutumdur. Hâlbuki Tanzimat’ın devlet yaptırımlarıyla güçlendirilmiş programında ve Tanzimat basınında, velev ki ezilenler masum Müslüman halklar bile olsa, Avrupa’yı kötülemek yoktur.

“Böylece Sultan Abdülhamid 40-50 yıldan beri Osmanlı kamuoyunun da Avrupa’yı kutsallaştırmaya uğraşan Tanzimat’a ve Tanzimat basınına rağmen Avrupa’nın emellerine karşı çıkarak Osmanlı aydınının Batı anlamında “çağdaştırılmış düşüncesi”ne göre ‘Büyük bir günah’ işlemiş oluyordu.

“Yurtdışına kaçan eski Tanzimatçılar (yeni Jöntürkler) aslında Avrupa’nın meddahlığını, bu sefer bir başka üslupta yâni Sultan Abdülhamid’i seviyesizce ve insafsızca karalamaktan öte yeni bir şey ortaya koymuş olmuyorlardı.”¹⁶

Sultan II. Abdülhamid’le ilgili olarak daha ilginç olan durum ise iktidara geldiği zaman tamamen masonlarla kuşatılmış olmasıydı. Üst yapı masonlar tarafından tamamen ele geçirilmişti. Osmanlı Devleti’nde padişah olarak 93 gün görev yapan

başta Beşinci Murad olmak üzere, kardeşleri Şehzade Nureddin ve Şehzade Kemaleddin, oğlu Şehzade Salâhaddin'in mason olmaları dikkat çekicidir. Pek çok paşa, önde gelen şair ve yazarların da mason olmaları yine aynı fecaat silsilesindendir.

Diğer taraftan, Sultan Abdülhamid'in, padişahlıktan uzaklaştırıldıktan sonra hemen kalem alıp, Ali Vehbi Bey tarafından Fransızcaya tercüme edilerek yayınlanan hatıratında matbuatla ilgili yazdıkları önemlidir. Deyim yerindeyse matbuata dair bir muhasebe şeklindedir. Şöyle ki:

“Hakikî bir kâbustan kurtulmuş bulunuyorum. Senelerdir kurbanı olduğum şantajın, değersizliğini nihayet anladım. Avrupa matbuatının bir kudret olduğundan şüphe yok... Avrupa matbuatına karşı hatt-ı hareketimizde yanlış yol seçtik. Ecnebi gazetelere bana ve siyasetime dair yazılan yazılara lüzumundan fazla kıymet verdim...”

“Efkâr-ı umumiyeeye karşı fazla hassas olmayı erken öğrenmeliydim...”

“Kendisini bilen her Osmanlı yabancıların, dâhili işlerimize karışmasına ve devletimize ait gizli yaraların ortaya çıkarılmasına mâni olmalıdır. Utanma duygusu ruhunu teşhir etmekten koryacaktır. Yabancıların bizi anlamalarına imkân olmadığını bilmemiz lazımdır.”¹⁷

Bu satırlar Tanzimatçılara ve Jöntürklere sanki bir cevap mahiyetindedir. Aynı zamanda bugünkü Türk matbuatının müntesiplerine de bir uyarı...

Sultan II. Abdülhamid'in Enver Paşa'ya nasihatleri

Siyasî tarihçilerin bir deha olarak nitelediği Sultan II. Abdülhamid Han, otuz üç yıl süren bir iktidar döneminden sonra hal' edilir ve üç yıl süreyle Selânik şehrinde nezaret altında yaşar. Akabinde 1912 yılından vefat tarihi olan 1918'e kadar İstanbul Beylerbeyi Sarayı'na getirilir ve ömrünün son demlerini yine nezaret altında bu sarayda geçirir.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı sırada saraya damat olan Enver Paşa Beylerbeyi'nde gözetim altında ikamet etmekte olan sabık Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Sultan II. Abdülhamid ona bazı nasihatlerde bulunur.

Sultan Abdülhamid bu nasihat sırasında, Enver Paşa'ya “Hareket Ordusu”ndan, “31 Mart Vak'ası”na kadar pek çok konuda bilgi verir. Ayrıca kendisine hal' kararını tebliğ eden heyet arasında Yahudi Emanuel Karasu'nun bulunmasından dolayı duyduğu teessürü ifade eder. Bunların yanı sıra yine bazı tarihî hakikatlere açıklık getirir. *Cumhuriyet Gazetesi*'nde neşredilen bu nasihatler 1956'da *Sebilürreşad* tarafından iktibas edilir. Sultan II. Abdülhamid'in Enver Paşa'ya tarihî hakikatler içeren nasihatlerden bazıları şöyledir:

- “Enver Paşa, sana oğlum diyorum. Evet çünkü sen de bizim aileye karışmış bulunuyorsun. Hanedanımızın sevgili damadısin...”

Oğlum Enver, 33 sene saltanat sürdürdüm. Padişahlığım müddetince ferdin hürriyetine, şahsiyetine daima taraftar idim. Fakat keyfemayeşa, bir hürriyeti, gelişigüzel bir serbestiyi de hiçbir zaman hoş görmedim... Padişah olarak bu memleketin tarihinde ilk Meclis-i Mebusan’ı ben açtırdım. Fakat mebusların kâfi derecede olgunlaşmamış olduğunu görünce aynı Meclis’i ben kapattırdım. Bilir misin ki, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının verdiği ilan-ı harb kararı bize neye mâl oldu?

Bu Rus Harbi ile tek mil Balkanlar ve Rumeli’yi kaybettik. Bu kararı hiç beğenmedim. Fakat önleyemedim. Mithat Paşa bu hususta çok ısrar etmişti. Harbin korkunç neticelerini çabuk gördük. Plevne’nin şanlı müdafaasına, Kars’ın kahramanca savaşına rağmen mağlup olduk. Rus orduları Ayastefanos’a kadar geldiler. Zabitleri İstanbul’a girdi ve bize şerefsiz bir muahede imza ettirdiler. Bunu imzalarken Hariciye Nazırı Saffet Paşa’nın hüngür hüngür ağladığını işittiğim zaman son derece kederlenmişim.

Şimdi sizler de bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. Bu da acele olmuş, hissiyata kapılarak memleket tehlikeye atılmıştır. İnşallah devletimiz ve milletimiz için hayırlı ve şerefli biter. Fakat hafazanallah felâketle biterse ister misiniz ki bu da bize bir Anadolu’ya mâl olsun? O zaman elimizde ne kalır damad?

Hareket Ordusu ile İstanbul üzerine yürüdünüz, muzaffer oldunuz, şehri zapt ettiniz, saraya kadar dayandınız, beni hal’ ettiniz, hepsi güzel.

Unutmayınız ki emrimdeki kuvvetlere asla ateş etmemelerini, kan dökmemelelerini bildirmiştim. Eğer bir mukavemet görseydiniz bu size pek pahalıya mal olacaktı. Ancak bu sayede hiç kimsenin burnu kanamamıştır. Fakat arkadaşlarınızın gözü hiçbir şeyi görmemişti. Tedbirlerimi beğenmediler. Beni kaldırıp bir paçavra gibi sokağa attılar.

Üstelik 31 Mart Hadisesi’ni benden bildiler. Hâlbuki bunda hiçbir alakam yoktu. Asileri tahrik edenler elbette vardı. Fakat bunlar asla saraya mensup kimseler değildi. Her devirde devletin düşmanları olacaktı. Bunları tahkiksiz, mesnetsiz kuru iftiralarla herkese bulaştırmak vicdani bir hareket değildir.

Beni en çok üzen şey, huzurumdan kovduğum bir insanı, beni saltanattan uzaklaştıran kararı tebliğe memur bir heyete katmanız olmuştur. Bu, Emanuel Karasu’dur. Bu Yahudi’yi ne diye karşıma çıkardınız? Bununla bu makamı elin Yahudi’sine tahkir ettirdiniz. Selânik’te bir mason locasının Üstad-ı Azamı olan bu zat ile Hazret-i Peygamberden beri el üstünde tutula gelen bir müessese-i encam bir Musevi’nin tebliğatı ile Hanedan-ı Âli Osman’ın bir rüknünden alınmış oldu. İftihar edebilirsiniz. Şimdi iktidardasın, neşen yerinde ve huzur içindesin, istikbalin parlak görünmektedir. Fakat bütün bunlara güvenme oğlum, sana son bir baba nasihati vereyim:

Bugün insanı alkışlayanlar, yarın onu paralamasını da bilirler!.. Dikkat et... Allah yolunu açık etsin! Allah millete, devlete zeval vermesin...”¹⁸

Sultan Abdülhamid nasihatini burada bitirir. Enver Paşa ayağa kalkarak sabık padişahı asker selamıyla selâmlar, hürmetle elini sıkır.

Sultan II. Abdülhamid, misafirini kapıya kadar uğurlar. Gözlerinde müşfik nazarlar aşikârdır.

Saray’dan ayrılan Enver Paşa, duyduklarından fevkalâde heyecanlanır. Kuruçeşme’deki yalısına geldiği zaman hadiseyi zevcesi Naciye Sultan’la paylaşır.

Enver Paşa, Sultan Abdülhamid'in nasihatlerinden yeterince feyz almış mıdır? Bu tartışılabilir bir olgudur. Ne var ki, Osmanlı'nın mağlubiyetinden sonra Rusya'ya kaçmak zorunda kalır. Pek istediği halde Anadolu'nun mücahedesine katılamaz. Sonunda Moskoflarla savaşıarak ülkesine uzak bir diyarda gözlerini dünyaya kapar...

II. Abdülhamid döneminde ders kitaplarında yazılanlar

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908), Osmanlı'nın sosyal, siyasal ve kültürel açıdan en karmaşık ve en hızlı gelişme dönemidir. "Güneşin üzerinden batmadığı" bir Cihan Devleti çöküş sürecini, sancılarını yaşarken, Sultan II. Abdülhamid, Batıcı anlamda büyük bir eğitim seferberliği başlatarak bu çöküşü durdurma, geciktirme cihetine gitmiştir. Bu dönemde hızlı bir mektepleşme sürecine girilmiş, görülmedik bir biçimde pek çok mektep hayatiyet bulmuştur.

Bu noktada, maarifte yâni eğitim ve öğretimde Osmanlı mekteplerinde ne okutulmuş ve nasıl okutulmuştur, sorusuna cevap arayacağız.

Evveleminde Sultan II. Abdülhamid Han döneminde okul kitaplarının doğrudan doğruya Maarif Nezareti'nce tertip edildiğini ve yazılan kitapların devletin denetiminden geçtiğini buraya kaydedelim. Ayrıca mekteplerde; İslâm Tarihi, Hesap, Uslûl-i Defteri, İlm-i Heyet, Ahlâk, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Dil Bilgisi, Din Dersleri, Kıraat, Hıfz-ı Sıhhat, Fenn-i Mesaha, Malumat-ı Medeniye, Kitabet, İdare-i Beytiyye, Hikmet-i Tabiiye, Rehber-i Tilmiz gibi derslerin, ders kitaplarının okutulduğunu da belirletelim.

Bu kısa açılmadan sonra da o dönemin ders kitaplarından birini açalım ve okumaya başlayalım. İlk okuyacağımız ders kitabı Reşat İbrahim tarafından yazılan ve 1313 tarihinde Karabet Matbaası'nda tab edilen *Kıraat* kitabı olsun. Konu ise, "Hayatı Sevmek"

Konu, bir hikâyeyle anlatılır. "Hikayede anlatıldığına göre, ihtiyar bir fakir, odun tedariki için ormana gider. Çer çöp bir şeyler toplar. Sonra da onları yüklenerek yola koyulur. Ancak yükün ağırlığı altında bunılır ve şikâyet başlar:

“-Melekü'l-mevt, neredesin, imdat!”

(Ölüm meleği, neredesin, imdat!)

“Hikaye bu ya, ihtiyarın imdat çağrısına Azrail çıkagelir:

“- İşte geldim, ne istiyorsun? der.

Azrail'i karşısında gören fakir ihtiyar, bir an telaşa kapılır, ne diyeceğini şaşırır, sonra kendisini toparlayarak şöyle der:

“Ben mi?.. Ben bir şey istemem ama,

Edeyim bari hafif bir rica:

Sana Mevlâ sevaba girme mi der,

Şu yükü tut da sırtıma koyuver...”¹⁹

* * *

Şimdi de Abdi Kâmil'in 1303'de Mahmut Bey Matbaası'nca neşredilen *Mebde-i Kavaid* adlı eserinde “İtaatkâr olmak / İsyankâr olmamak” konusundaki yazılanlara bakalım.

“Türk eğitim sisteminin hâlâ büyük önemle üzerinde durduğu “itaat” kavramı, anlaşılıyor ki Sultan Hamid döneminin de en öncelikli kavramlarından...

“Çocuğun Allah'a, Peygamber'e ve Padişah'a itaatten ve başka büyüklerine yani anne-baba, öğretmene de itaat etme sorumluluğu vardır. Uslu durması, söz ve nasihat dinlemesi gerekir. Meselâ bir oğlan,

“Baba! Dediğinde babası,

-”Beni dinle a oğlum!”

diyecektir. Oğlu ise:

“Emriniz başım üzere efendim.”

cevabını verecektir. Ayrıca:

“Nasihat dinlemek iyidir, imdi bir çocuğun nasihat dinlemesi ahlâkının düzelmesine mucip olacağı cihetle o çocuk herhalde feyz bulup kendini itibarlı adamlar sırasına geçirir.”²⁰

* * *

Ali Seyyidî ise, *Vezaif-i Medeniye* başlıklı 1329'da Kanaat Matbaası'nca neşredilen eserinde ‘sabahleyin kalkan bir çocuğun ne yapması gerektiğini şöyle dile getirir:

“Çocuk, her sabah yatağından kalkınca her şeyden evvel abdest alır, namazını kılar, sonra saçlarını tarar, üç günde bir çamaşır değiştirir, her cuma sabahı tırnaklarını keser, yemeklerden sonra sabunla el ve ağzını iyice yıkar.

“Namazı bitirince ise, “Oh Yarabbi, sana ibadet etmek, ne kadar güzel şeydir. Kalbim nurla doldu. Büyük bir ferahlık hissediyorum” der.”²¹

Bu kadarla kifayet edip tekrar konumuza dönelim.

İbrahim Paşa'nın kulakları çınlasın... Ya Sultan II. Abdülhamid'in?

İbrahim Paşa, Sultan Abdülhamid döneminde yaşamış bir askerdir. Her sabah Serencebey yokuşundaki evinden atına biner, kışlaya gelirmiş. Günlerden bir gün yine gayet erken kışlaya geldiğinde kışla kapısında bir kadın kendisini karşılar ve:

- "Paşam! Ben Mülâzım Niyazi Efendi'nin karısıyım. Bir haftadır kocam eve uğramıyor. Perişan olduk. Merhamet et! Emret de evine gelsin, bize baksın!

diye yalvarır. Paşa kadını teskin edip kocasını göndereceğine söz verir. Makamına oturur oturmaz Niyazi Efendi'yi çağırır, şiddetli tekdir eder.

Niyazi Efendi:

- Efendim! Lütfedin! Beni de dinleyin. Evde dirlik düzenlik yok! Bir dakika rahat, huzur yok. Eve gidip işkence azabı çekmektense burada yatıp kalkmayı tercih ediyorum. Halim berbat. Evde kavga gürültüden başka bir şey yok.

Paşa daha çok kızar:

- Be adam! Evde, rahat, huzur hangimizde var? Ya ben neden sabah sabah erkenden evden kalkıp kışlaya geliyorum? Ben böyle iken bir kere bile eve gitmemelik yapıyor muyum? Sen de Eyyüb sabrından eser yok mu? Evine gitmediğini bir daha işitmeyeyim! Yoksa...

Diye Paşa, Niyazi Efendi'yi bir güzel tehdit eder. Tabii mülâzım efendi de bunun üzerine her akşam istemese de soluğu evde alır..."

* * *

İbrahim Paşa böyle yapmış. Mülâzım Niyazi Paşa'nın emirlerini harfiyen yerine getirmiş. Ya Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in çekemediği bir kadını baştan savmak için yaptığı plana ne demeli?

Hadise şöyle cereyan eder:

Sultan II. Abdülhamid gözdelelerinden Hatice Hanım'ı saraydan çıkarmaya karar verir. Bunun planını yapar. Hazinedar Usta'ya, Hatice Hanım'ı Eyyüb'e ziyarete gitmesi için kandırmasını söyler. Hazinedar usta, gözdeye:

- "Bir irade alsanız da Eyyüb'e ziyarete gitsek!"

teklifinde bulunur. Hatice Hanım:

- "Ah, kalfam! Ne iyi ettin de hatıra getirdin!

der. Padişah'tan irade, yani izin alınır. Sultan II. Abdülhamid, "Dönüşte Hacı Mahmud Efendi'nin evine de ziyarete gitsinler", diye tembih eder.

Hatice Hanım adlı gözde başına geleceklerden habersiz, hazinedar usta, birkaç cariye ile Başmusahib Cevher Ağa hep birlikte beş araba Eyyüb'e giderler. Öğle namazından sonra kurbanlar kesilir, kuşlara yem atılır. Gene hep birlikte Hacı Mahmud Efendi'nin konağına giderler. Hazinedar Usta Hatice Hanım'a fark ettirmeden cariyelere saraya dönmelerini emreder.

Hatice Hanım ev sahibelerine hazinedar ustayı sorar. "saraya gitti" cevabını alır. Kendisinin hanede yalnız bırakıldığını görünce vaziyeti anlar. Feryatlarla üstünü başını paralar.

Çok geçmeden Hacı Mahmud Efendi, Kızlarağası Abdülgani Ağa ve Başmusahib Cevher Ağa birlikte gelirler. Mahmud Efendi, padişahın iradesini okuyacağını söyler.

İrade okunurken Hatice Hanım ayağa kalkar. Hacı Mahmud iradeyi okur:

“Allah Hatice kulunu berhudar etsin! Ben kendisinden hoşnudum; Allah da ondan hoşnut olsun! Rabbim onu iyi bir zevç ve evladlarla memnun etsin. Onun Mehmed Bey ile evlenmesini irad ettim. Kendisine layık çeyizini de vereceğim.”

O zamanın değerli parasıyla bin liranın üzerinde mehir tayin edilir. 23 yaşındaki Hatice Hanım'ın saraydaki bütün mücevherleri kendisine tevdi olunur. Kendisine hayat boyu 20 lira aylık maaş bağlanır. Kocasının maaşı artırılır. Yıldız civarında kendisine dokuz odalı bir ev yaptırılır...²²

* * *

Sultan II. Abdülhamid saraydan kız uzaklaştırırken aynı zaman da saraydan kız da kaçırmıştır. Mübalağa etmiyoruz gerçekten. Şehzadelik döneminde saraydan kız kaçırmış olduğu da rivayet olunur. Yeri gelmişken onu da anlatalım:

Sultan II. Abdülhamid şehzadelik döneminde Maslak Kasrı'nda yaşamış. Şehzadelğinde biraderi Veliahd Murad Efendi'nin dairesine gider gelirmiş. Orada bulunan Vuslatseza isminde güzel bir cariye görmüş ve pek beğenmiş. Mektupla, haberle kızı kaçırmış. Ağabeyi Şehzade Murad bunu haber alınca:

- “Biraderim kızı benden isteseydi vermez miydin ki böyle uygunsuz bir harekette bulundu? diye serzenişle iktifa eylemiş...”²³

* * *

Aslına bakarsanız sarayda padişahların kadınlardan çekmediği de kalmamış. Koskoca Sultan Abdülmecid'i yalvarıp yakartan karısı mı dersiniz, Sultan Aziz'in arkasından karısının terlik fırlatması mı dersiniz, Abdülhamid'in “yüzüne senin gibi ihtiyarın yanında ne işim var”, diyen mi dersiniz...

Saray'da Kanunî'nin yaşlılığından itibaren iki şey öne çıkmıştır: Birincisi kadın hükümranlılığı, ikincisi entrika...

Entrika ise her zaman sarayların ruhuna sinmiş bir olgudur ve hâlâ da sürmektedir.

Bu noktada bendeniz bilhassa hanımefendilerden Mülazım Niyazi Efendi'yi dikkatli okumalarını öneririm. Ev bir sığınaktır. Onu hanımların eşleri için bir “saray” ya da “zindan” etmeleri mümkündür. Beylerin biraz sırtı sıvazlanıp, “sen bilirsin” denilince çocuklardan pek farkları kalmaz. Şayet beylerden şikâyet edilirse, “Eyyüb sabrı” her daim erkeklere değil, bazen de kadınlara lazımdır. Öyle ya, dinin emirleri karşısında kadın-erkek aynı derecede sorumlu değil midir?

Sultan II. Abdülhamid'in babası Sultan Abdülmecid'in hayatına dair...

Padişahların, sultanların yaşam öykülerini yazmak kolay değil. Hatta netameli bir iş. Ya seranad yapacaksınız yahut da susacaksınız.

Bahsettiğim bir hakikat. Tanzimat dönemine dair okumalarımı sürdürürken Sultan Abdülmecid'in hayatını merak ettiğimde olanlar oldu. Çok değer verdiğim müverrih bir dostum, "Yanlış seçim yapmışsınız. Sultan Abdülmecid'in biyografisini yazmak zor. Yine de siz bilirsiniz" dedi. Hâl böyle olunca merakım daha da artmadı. Çünkü Tanzimat dönemine ve II. Abdülhamid'in hayatına dair okumalarım sırasında Sultan Abdülmecid'le ilgili pek çok bilgiye de rastlamıştım. Ama yine de müverrih dostuma hak veriyordum. Sözgelimi Sultan II. Abdülhamid'in şu ifadeleri işin zorluğunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır:

"... Pederim buradan İstanbul'a avdetinde hasta oldu... Artık çok yaşamadı. Selânik'in sıtmasıdır... Oradan sıtma almış diye iptida sulfato ile tedavi ettiler... Hâlbuki değil idi... Verem idi... Vefatından 21 gün evvel ben gördüm. Kardeşlerim görmedi... Beni kabul etti... Gözümün önünden hiç gitmez..."

"Babamı bir sandalye ve koltuk üzerine oturtmuşlar güçlükle nefes alıyor idi. Bütün biraderimle dargın idi. Gel oğlum dedi. Bana birçok dua ve nasihat etti.

"Ben ayakta dinledim. Yarım saat kadar kaldım. Tahammül edemedim. Bacaklarım titremeye başladı. Düşecek hale geldim. Bana bir hüznün geldi. Ağlamaya başladım. Odadan çıktım. Arkadan bağıyor. Gel oğlum Hamdi Efendi. İçli çocuk! (Beni hep "içli çocuk" diye çağırır idi.) Seni müteessir ettim. Beni affet, diyor. O sırada ben iki kapı arasında ağlıyordum. Başmabeyinci Mehmed Ali Bey, git efendiyi üzme diyor. Ben bu halde nasıl gideyim, dedim. Yanına gittim. Elini öptüm. Duasını aldım..."

Yine Sultan Abdülhamid'in babasıyla ilgili şu tespitleri de manidardır. Aynı zamanda 39 gibi erken yaşta hayata veda eden Sultan Abdülmecid'in de vefat sebebini kısmi olarak açıklar mahiyettedir:

Sultan II. Abdülhamid ve maiyeti Cuma Selamlığı çıkışında, Zonaro Aile Arşivi.

“Merhum babam söze başladı mı çok söyler idi. Misal olarak bir gün İhlamur Köşkü’ne gezinti için gitmeye kalkmış. Araba hazırlanmış. Saat 8-9 civarında arabaya binmek üzere iken Sadrazam Ethem Paşa’ya rastgelmiş. Onunla ayakta söze dalmış. Kılınca dayalı ayaklarını çaprazvâri koymuş. Aralıksız anlatıyor. Tam üç saat ayak üzerinde kalmış. Bir de bakmışlar saat 11 buçuk. Haydi, araba yerine gitsin demiş. Çok kere böyle üç saat ayak üzerinde durduğu vâki idi. Karşısındaki artık dayanamaz bir hale gelir uyur duymaz idi. Böyle de dayanıklı idi. Ama nihayet veremden vefat etti. Onun da birçok sebepleri var: İşret, suiistimal...”

Sultan Abdülmecid 25 Nisan 1823’de doğar. Babası Sultan İkinci Mahmud, annesi Gürcü asıllı Bezm-i Âlem Valide Sultan’dır. Babasının vefatı üzerine, henüz 17 yaşında iken Osmanlı tahtına oturur. Şehzadelik döneminde iyi bir eğitim alır. Modern tarzda Batılı bir prens gibi yetiştirilir. Batı mûsikîsiyle ünsiyet kurmuş ve bu mûsikîyle yakından ilgilenmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Abdülmecid aynı zamanda da iyi bir hattattır. Mevlevî tarikatına da intisap etmiştir.

Sultan Abdülmecid, 25 Haziran 1861 tarihinde 39 yaşında iken İstanbul’da İhlamur Köşkü’nde veremden dolayı vefat eder. Sultanın naşı Yavuz Sultan Selim’in türbesi yanındaki mezara defnedilir.

Genç yaşta vefat etmesine karşı pek çok eser yaptırmıştır. Sözelimi Galata Köprüsü olarak bilinen asıl adı Mecidiye Köprüsü onun zamanında yaptırılmıştır. Beşiktaş’la Ortaköy arasında Küçük Mecidiye Câmii ve Ortaköy İskeleyi yanında Büyük Mecidiye Câmii, Nişantaşı’ndaki Teşvikiye Câmii yine onun döneminde yaptırılmıştır. Şirket-i Hayriye denilen Boğaziçi vapurları onun döneminde işletilmeye başlanmıştır. Ayrıca yine birçok mescid ve çeşme yapmıştır. Dolmabahçe Sarayı, Beykoz Kasrı, Gökusu Kasrı onun tarafından inşa ettirilmiştir.

Diğer taraftan Tanzimat ve Islahat Fermanı bu dönemde yürürlüğe konmuştur. Sultan Abdülmecid çeşitli unsurları Osmanlılık fikri etrafında birleştirmeye çalışmışsa da fermanın getirdiği ayrıcalıklar milliyetçilik duygularını artırmış, azınlıkları dinî ve iktisadî açıdan hareketlendirerek Sultan Abdülmecid’in bu yaklaşımını başarısız kılmıştır.

Yine bu dönemde Osmanlı ülkesi borçlanmayla tanışmış ve ilk defa İngiltere’den dış borç alınmıştır. Sultan vefat ettiğinde geriye ateş yumağı içinde bir ülke bırakmıştır.

Sultan Abdülmecid ayrıca, padişahların sarayda kapalı kalma geleneğine son vererek zaman zaman halkın arasına karışmış, halkın meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Yer yer Bâbüâlî’ye de giderek toplantılara katılmış, sık sık kışlaları ve tersaneleri teftiş etmiştir.

Eğitim alanında da önemli adımlar atmış, ilk ve orta öğretimi ciddi temeller üzerine bina etmiştir.

Erken yaşta vefatı evlilik ve gözdelerinin başı çektiği rivayet olunur. Bu açıdan oğlu Sultan Abdülhamid’in, “tutulduğu tüberküloz hastalığının işretten” kaynaklığı görüşü dikkat çekicidir. Çocuklarının sayısı 40’ı bulduğu kaydedilir.

Dört oğlu padişahlık makamına geçerek tahta çıkmıştır. Abdülmecid Han’ın kardeşi Abdülaziz’den sonra oğullarından beşinci Murad Han, İkinci Abdülhamid Han, Beşinci Mehmed Reşad ve Altıncı Mehmed Vahideddin Han padişah olmuşlardır.

Abdülhamid'in soğanlı yumurtası, sarayda yemek hırsızlığı, padişahlara sunulan arzuhaller...

“Sofranız nur, haneniz mamur olsun!” sözü Osmanlı’da boşuna söylenmemiş. Çünkü Osmanlı’da yemek kültürü oldukça önemliymiş. Yemek deyince, padişahların her birinin bir başyemeği varmış. Sözgelimi Sultan II. Abdülhamid’in en çok sevdiği yemek soğanlı yumurtaymış. Hatta soğanlı yumurtayı kim iyi yaparsa o ödüllendirilmiş.

Özellikle de Ramazan ayının 15’inde Hırka-i Saadet ziyaretleri yapılır ve aynı gün Topkapı Sarayı’nda iftar yemeği yenirmiş.

“Sultan Abdülmecid’den itibaren bu iftar yemekleri Enderun efendileri tarafından ve aralarında gizliden gizliye bir yarış varmış gibi hazırlanır, yemek sahanlarını örtün ve üzerine bağlı kumaşlara iliştirilmiş kâğıtlara da isimleri yazılmış...”

“Padişah iftar yemeklerinden tatmakla birlikte en ziyade soğanlı yumurtayı önemser ve beğenirse bu yemeği yapan kişiyi kendine kilercibaşı seçermiş...”

Hemencecik “soğanlı yumurta da neymiş”, deyip geçmeyin! Soğanlı yumurtanın yapılması, pişirilmesi çok büyük bir marifet gerektirmiş. Enderun efendilerinin verdikleri bilgilere göre soğanlı yumurtanın pişirilmesi oldukça uzun sürermiş. Onun hem lezzetini hem de pişirilmesini yalnızca erbabı bilirmiş.”

Sultan II. Abdülhamid ise tahta geçtikten sonra Dolmabahçe Sarayı’nı pek benimsememiş. Elbette kendince haklı sebepleri var. En önemlisi de güvenlik zafiyeti... O yüzden tercihi Yıldız Sarayı olmuş. Tabi saray menüsünde soğanlı yumurtanın ayrı bir yeri olmasına karşın Osmanlı mutfağının en zengin yemekleri birbiri ardına tevali edermiş.

Dolmabahçe Sarayı’nda başmabeyinci olarak görev yapan Lütfi Simavi’nin anlattığına göre, yalnızca padişah için değil, her büyük memur için ayrı ayrı sofralar kurulmuş. Pek çok masrafı olan bu hâlin başlıca sebebi, Mabeyn-i Hümayun memurlarının bir araya gelmelerine mâni olmak içinmiş. Bu, padişahın tedbir mesa-besindeki bir arzusundan kaynaklanmaktaymış. Bu masraflı işten kurtulmak için Lütfi Simavi ile Başkâtip Halid Ziya Bey birlik olup, bu israfı sona erdirmek için ayrı sofraya kurmak yerine, sarayda tabldot usulünü ikame etmişler. Lâkin bu girişimleri bütün görevliler tarafından kabul edilmekle birlikte Harem Ağaları tarafından ciddi bir muhalefetle karşılanmış. Yine bazı mutfak çalışanları da bu uygulamaya karşı çıkanların arasında yer almışlar. Bunun özel bir sebebi varmış. Mutfaktaki vazifeliler, Saray mutfağından aşırıdıkları çeşitli yemekleri, âdeta alenî bir şekilde sarayın yakınındaki evlere satarlarmış. Bunun için sarayın yakınındaki evlerde yemek pişirilme külfeti olmazmış. Ta Sultan Abdülmecid zamanında başlayıp saray bütçesini büyük sarsıntılara uğratan bu çirkin âdet, nihayet Lütfi Simavi ve Halid Ziya’nın ciddi çabalarıyla engellenmek cihetine gidilmiş. Padişahın hususi sofracıbaşı ise, dışarıya yemek satma konusunda epeyce direnmiş. Bunun sebebi de çok büyük bir gelir kapısının ortadan kalkması imiş. Nihayet büyük baskı ve kontrollerle uzun senelerdir kökleşmiş olan bu çirkin gidişatın da önüne geçilmiş.²⁴

Padişaha sunulan arzuhallere gelince... Genelde padişahlar halk içine çıktıkları zaman onlara halk tarafından talep ve şikâyet içeren dilekçeler verilirmiş. Lâkin padişaha arzuhali vermek de ayrı bir maharet gerektirmekteymiş. Halk tarafından kimi

arzuhalder hasır yakarak, kimi bir kamışın ucuna takarak, kimi arzuhalde büyük vaveylalar kopararak ancak sultana takdim edilebilirmiş. Arzuhal sahibi sultanın namaz kılacağı camiye girebilirse, sultan camiye teşrif ettiğinde bağırarak şikâyetini duyurabilir ve gayesine vasıl olabilirmiş.

Yalnız adab ve erkân gereği, arzuhallerin sultanların camiye gelirken verilmesi usûldenmiş. Namaz çıkışı arzuhal vermek pek uygun bir davranış değilmiş. Hatta Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında halk, padişahın yanına yaklaşıp arzuhalini bizzat elden verebiliyormuş. Sonradan güvenlik sebebiyle halk padişahlara yaklaştırılmamış, bunun yerine arzuhalleri padişah adına görevli memurlar toplamaya başlamış. Yine Sultan II. Abdülhamid döneminde ellerinde veya boyunlarında asılı kırmızı atlastan çantaları olan görevliler, arzuhal vermek isteyenlerin padişahı taciz edici bağırışlarını engellemek, hareketlerini kontrol etmek için arzuhalcilerin yanlarına giderek dilekçelerini almakla padişahın ve halkın işi kolaylaştırmışlar.

Bugün de arzuhallerin başvekile, -bundan sonra da Cumhurreisine- vermenin en etkili yolu, camiye giriş-çıkışlarında olacak herhâlde. Bu sebeple bir an önce bahsi geçen makamlar, herhangi bir kargaşaya mahal vermemek için harekete geçip tedbirlerini almalı ve korumalardan birini halkın arzuhallerini toplamak için görevlendirmelidirler.

Devlet adamlarından bahis açmışken, İslâm bilgilerinden Sühreverdi'nin belirttiği -devletin sağlamca durması ve memleketin huzur içinde devamlılık arz etmesi için- devlet adamlarında bulunması gereken yüksek özellikleri yeri ve sırası gelmişken zikrederim:

- 1- Adaletli olmak,
- 2- Akıllı olmak,
- 3- Cesur olmak,
- 4- Cömert olmak,
- 5- Yumuşak huylu olmak,
- 6- Vefalı olmak,
- 7- Doğru olmak,
- 8- Şefkat ve merhamet sahibi olmak,
- 9- Sabırlı olmak,
- 10- Affedici olmak,
- 11- Şükredici olmak,
- 12- Temkinli olmak,
- 13- Bilgili olmak,
- 14- Namuslu olmak,
- 15- Vakar sahibi olmak...

Sultan II. Abdülhamid, paşalardan çektiğini hiç kimseden çekmemiştir

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerinden bir asırdan fazla bir süre geçti. Ne var ki hâlâ pek çok açıdan II. Meşrutiyet dönemi incelenmeyi bekliyor. Bu döneme ilişkin inceleme ve araştırmalarda haklı olarak Sultan II. Abdülhamid öne çıkıyor. I. Meşrutiyet'i ilân eden, sonra askıya alan ve 1908'de iç ve dış baskılarla tekrar II. Meşrutiyet'i ilân

etmek zorunda kalan bir padişah olarak Sultan Hamid'in iktidar dönemini incelediğimizde en fazla bizar olduğu kişilerin başında paşalar gelir. Ki o paşalar Sultan Hamid'i "hal" etmekle kalmayıp, beceriksiz ve ferasetsiz yönetimleriyle Osmanlı İmparatorluğunu 8-10 senede parçalamışlardır. İşin esasına bakarsanız bu paşaların başını çeken, Sultan Aziz'i şehid eden başta Hüseyin Avni ve Mithat Paşa olmak üzere Tanzimatçı Paşalardır. Zaten Tanzimat'tan sonra padişahlar paşaların elinde adeta birer kukla olmuşlardır.

Bu noktada Sultan Hamid'in, Mithat Paşa ile ilgili şu ifadeleri bu gerçeği gösterir:

"... Mithat Paşa'nın konağında hemen her akşam Namık Kemal Bey, Ziya ve Rüşdü paşalarla diğer arkadaşlarının toplanıp içtiklerini ve ileri geri konuştuklarını öğreniyordum. Bir seferinde Mithat Paşa'nın "Hanedan-ı Osmanî'den artık hayır gelmez. Cumhuriyet'e gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi sizin gibi birkaç kişi anlar. Âlemde bugüne kadar "Âli Osman" denilmiş, bundan sonra da "Âli Midhat" denilse ne olur? Siz ne dersiniz?" dediğini de yine o mecliste hazır bulunanlardan öğrendim..."²⁵

Mithat Paşa avanesiyle birlikte devleti idareye yeltenirken, sarayda buhran oluşturmaya çalışır, bu da yetmezmiş gibi devleti savaşa sürüklemek için çabalar, Müslüman halkın çoğunlukta olduğu vilayetlere azınlıklardan vali tayin etmeye girişir, Harbiye Nezareti'ne Rum talebe almak gibi ilginç uygulamalara da kalkışır. Varsa yoksa kendisidir. Osmanlı'yı kendi varlığıyla baki görecektik kadar işi ileriye götürmüştür.

Artık bu gidişe son vermek zamanı gelmiştir. Sultan Hamid de kafasına koymuştur koymasına ama Mithat Paşa'yı sadrazamlık görevinden nasıl alacaktır? Üstelik Mithat Paşadan da fazlasıyla çekiniyordur. İşte bu demde kararını uygulamaya koyar. Mührü almalarına dair emir verir. Mithat Paşa Dolmabahçe Sarayı'nın Hazine kapısından içeri girince bir odaya buyur edilir. O sırada Sultan Hamid, Dolmabahçe Sarayı'nda Hasbahçe'ye bakan Selamlık'ın önünde endişeli ve sinirli biçimde bir ileri bir geri yürür. Ya mührü vermezse endişesi, onu ciddi biçimde kaygılandırır. Fakat korktuğu olmaz ve Mithat Paşa Sadrazamlık mührünü teslim eder. Bulunduğu odadan pencere demirleri sökölerek gemiye bindirilir. Paşa'nın saraydan ayrılırken bütün bencilliğiyle söylediği şu cümle ilginçtir:

"Bu millete Allah rahmet eylesin!"

Mithat Paşa giderken Osmanlı halkının da arkasından geleceğini ve onu görevden alanlara bunun hesabını soracağını bekler. Oysa onun gidişinden sonra başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere Avrupa devletleri dışında Osmanlı tebaasından hiç kimseden ses çıkmaz.

Sultan Hamid ise derin bir nefes alır. Fakat ondan sonra karşısına Said Paşa çıkar. Yedi defa sadrazamlığa getirdiği Paşa, hal' edilme sürecinde Abdülhamid'e en büyük ihaneti yapan Paşa...

Sanki Esat Paşa'nın tavrı farklı mıdır? Hal' edilmek istenen padişahın odasına densizce girip meydan okurcasına, "Seni millet azletti!" diye fütursuzca padişahı aşağılayan Paşa... Gözetim altında tutulurken sabık padişaha "Ya canını ya paranı" diyecek kadar densizleşen Fethi Paşa...

Paşaların rekabeti ise ayrı bir yazı konusu... Hareket Ordusu'nun öncülerinden Enver Paşa'ya Harbiye Nazırlığı'nı açmak için Mahmud Şevket Paşa'nın güpegündüz yol ortasında kurşuna dizilmesi... Talat ve Enver paşaların rekabeti, birbirlerinin

kuyusunu kazıp birbirlerinden kurtulmaya çalışmaları... Cemal Paşa'nın aç gözlülüğü... Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizlerden rüşvet alması ayrıca ahlâksızlığı... Hatta bugün dahi 93 Harbi'nin bile paşaların arasındaki rekabet yüzünden kaybedildiği tartışılıyorsa bu daha da vahimdir.

Osmanlı'nın son döneminde bazı paşaların bitmeyen hırsı, açgözlülüğü ve nankörlükleri, devletin menfaatleri yerine kendi menfaatlerini ön plana çıkararak İngiliz ve Fransızların hesabına çalışmaları Osmanlı'yı bitirmiştir.

Sözgelimi Hüseyin Avni Paşa: Paşa, görevinden azledilerek memleketi Isparta'ya gönderilir, dar günler geçirip, yoksulluk çeker. Sonra bağışlanarak göreve getirilir. O ise tedavi bahanesiyle soluğu Avrupa'da alır. Kaplıcalarda tedavi olmak yerine Fransız ve İngiliz devlet kapılarında "maddi olarak tedaviye" girer. İngiliz hariciyesi ile anlaşıp yüklü paralar alır. Avrupa dönüşünde yoksul bir paşa olarak getirdiği pahalı hediyelerle insanları şaşırtır. Paris'ten hediye olarak getirdiği bir çift şamdanı üç bin altına aldığını söylersek durum daha kolay anlaşılabilir. Bu sadece getirdiği hediyelerden biridir.

Hüseyin Avni Paşa, taifesiyle birlikte kin ve garaz dolu bir ruh haliyle Sultan Aziz'in ortadan kaldırılması için olmadık teşebbüslerde bulunur. Önce padişahı zehirletmek ister, başaramayınca da suikast düzenlemek için adamlar tutar ve nihayetinde de padişahı feci bir biçimde katlettirip, bu cinayete de intihar süsü verir.

Bu nokta da Sultan Hamid'in şu ifadeleri oldukça kayda değer:

"Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa'nın yoldaşıydı. Birlik olup amcamı tahttan indirmişlerdi. Mithat Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor ve her halinden İngilizlere güvendiği görülüyordu... Mithat Paşa'yı suçlayacak bir delilim yoktu. Fakat amcam Abdülaziz Han'ın İngiliz parmağı ile devrildiği apaçık ortadaydı. Sadrazamım Midhat Paşa da, bu işi yapanların başında geliyordu. İyi niyetle de olsa, devletimin düşmanına sırtını dayamış ve onların sözünden çıkmayan bir insana, mülkü teslim etmek cinnet olurdu..."²⁶

Sultan Hamid dikkatle takip eder etmesine ama bazı paşaların gettosundan kurtulamaz. Nihayetinde 33 yıl sonra paşaların oyunuyla hal edilir. Sonra başını İttihad ve Terakkici paşaların çektiği II. Meşrutiyet dönemi başlar. Sultan Reşad hiçbir zaman inisiyatifi ele alamaz. Paşaların elinde adeta kukla olur. Sultan Vahdettin'in durumu da çok farklı değildir.

Diyeceğimiz o ki, Tanzimat'tan itibaren yalnızca Sultan Hamid değil, diğer Osmanlı padişahları da, paşalarından çektikleri kadar hiçbir şeyden çekmemişlerdir. Tanzimatçı paşalar olarak bilinen Mustafa Reşid Paşa'dan tutun da Âli Paşa, Fuat Paşa, Said Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa... Koskoca Osmanlı Devleti bu ferasetsiz paşaların yüzünden heba olup gitmiştir.

31 Mart Vakası

Bu noktada, 31 Mart Vakası'na da değinmekte yarar var:

Ayasofya Meydanı'ndan Meclis binasına yürüyen kalabalık şöyle haykırır:

- Şeriat isteriz!

Bazı mebuslar aşağıya inip nasihatle bulunmak isterler. Lâkin bu hiçbir fayda vermez. Asiler yalnızca şeriat değil, başbakanın ve meclis başkanının istifalarını da isterler.

Aslında ne istediklerini de bilmezler. Ne var ki Osmanlı Devleti'ne vurulan en ciddi darbedir bu. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in "hal'i için sonun da başlangıcı...

Sultan II. Abdülhamid ise suskundur. Kolay bir şekilde bastırabileceği "Hareket Ordusuna" karşı "Müslümanı Müslümana" yani "kardeşi kardeşe kırdırtmamak" düşüncesiyle silâhlı mukabele ve mukavemete izin vermez. Tabi bunun bedelini de sonradan ağır bir biçimde öder.

O günlerin panoramasını Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğluna yazılan bir mektup mükemmelen ortaya koyar:

"Yıldız Sarayı'nın bomboş olduğu anlaşılıyordu. Herkes kaçmıştı. Askerler tüfekleriyle odalara kadar girmişlerdi. Baban doğru padişahın huzuruna gitti. Bütün adamları terk edip gitmişlerdi. Sultan Hamid babana acı acı dert yanarak kendisine sadık zannettiği bütün adamların çekilip gitmiş olduklarından ve hiç kimsenin imdadına yetişmediğinden bahsetti. Sonra sözüne şöyle devam etti:

- Ben sizi bana daha yakın ve daha sadık zannederdim. Şu perişan halimi görüyorsunuz da beni bu vaziyetten kurtaracak hiçbir şey yapmıyorsunuz. Ben sizden selametimi temin hususunda daha fazla gayret beklerdim. Odalarım kadar girmiş olan şu vahşilerden katiyen emin değilim. Herhangi bir anda, herhangi birinin süngüsü altında can vermekten mütemadiyen endişe ediyorum. Eğer isterlerse beni hal' etsinler; ama şu herifleri başımdan savsınlar ve hayatımın masuniyetini temin etsinler..."

Sarayın suyu ve elektriği kesilmiş, kilerde de tek kişilik gıda malzemesi kalmamıştır. Yüz milyonların halifesi, harem maiyetiyle beraber, açtır.

Nihayet sarayı kuşatan Hareket Ordusu birliklerine başvurulur ve onlardan aç kalmış saray adına gıda maddesi istenir. Lütfedip bir araba ekmek gönderilir.

- Bu ekmeğe biraz da katık bulamaz mıyız? Ricasına da şu cevabı verilir:

- Biraz da katıksız ekmek yiyin!"²⁸

Bu noktada yorumu okuyucuya bırakalım. Sultan II. Abdülhamid'le ilgili olarak yine Tahsin Paşa'nın hakikati teslim babında şu vurgusu oldukça kayda değerdir:

"Sultan Hamid'in devr-i saltanatına ait neşriyat, ekseriyeti itibariyle, o devrin hakayıkını bilmeyen ve bütün malumâtı kıymetsiz dedikodulara istinad eden kimse tarafından yazılmış eserlerdir. Bu eserler okunduğu zaman insana öyle gelir ki, Abdülhamid devrinin bütün seyyiâtı padişaha aittir. ...Ancak şurasını itiraf etmek lâzımdır ki, Abdülmecid'in "kuruntulu oğlum" dediği Abdülhamid Efendi'den o tanıdığımız Sultan Hamid'i çıkaracak sebepler yalnız onun vehmi, hayat ve saltanat sevgisi değildir. Memleketin en ücra köşesinden sarayın en kuytu noktalarına kadar her tarafa girmiş bir sefâlet-i ahlâkiye vardı ki, bu nihayet bir sel halini alarak padişahı önüne katıp götürmüştü. Tarih eğer bir mahkeme ise bütün şehadetler onun muvacehesinde ifade edilmek lazımdır..."²⁹

Bu nokta da bir hususun altını çizelim: Okumalarım sonucunda Sultan II. Abdülhamid ile "vehim" kelimesinin örtüştüğünü gördüm. Ne var ki "korku" kelimesini bu sultana yakıştırmamanın büyük bir bühtan ve haksızlık olduğunu düşünüyorum. Çünkü İstanbul'u altüst eden deprem olurken o mütevekkil bir şekilde dimdik ayakta bayramlaşmayı sürdürür. Kendisine jurnal edilen provokasyon ihtimaline karşı gidip bir bahaneyle orada yarım saat durur. Cuma namazı çıkışında bombalar patlarken o pervasız bir şekilde sükûnetini korur ve sonra arabayı kendi kullanarak saraya döner... Olsa bütün bunlar, korkunun değil cesaret ve metanetin bariz göstergesidir...

Sultan Hamid, çöküş sürecine giren koskoca bir imparatorluğu 33 sene boyunca dirayetle yönetir. Şayet “Hareket Ordusu”nu bastırıp iktidarını korusaydı Osmanlı Devleti devam eder miydi? sorusu, bugün hâlâ müverrihlerin zihinlerini kurcalayan en önemli sorulardan biridir...

Sultan Hamid’in “edebiyat düşmanlığı” ve “katillliği”

1955 yılının sonlarında *Hayat Mecmuası* Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan’ın babası hakkında hatıralarını neşretmeye başlar. Bunun üzerine Cumhuriyet döneminin tanınmış muharrir ve müeddiblerinden Peyami Safa, *Milliyet Gazetes*i’ndeki sütununda Sultan II. Abdülhamid’i şiddetli bir şekilde eleştirir ve onu, babası İsmail Safa’dan mülhem olarak “aydınları katleden bir padişah” olarak niteler.

Öncelikle bir hususun altını belirgin bir şekilde çizelim: Sultan Abdülhamid keyfi iradesiyle hiç kimseyi öldürtmemiştir. Hatta idam cezalarının bile en az infazına müsaade eden padişah yine Sultan II. Abdülhamid’dir. Peyami Safa’nın, Abdülhamid’le ilgili suçlamaları ve isnadlarının aslı astarı yoktur. Çünkü Sultan Hamid, ne Peyami Safa’nın pederi İsmail Safa Bey’in ne de Midhat Paşa’nın katlinde hiçbir dahli yoktur. Ayrıca Sultan Hamid, aydın düşmanı da değildir. Nitekim Abdülhamid’in *Hatıra Defteri*’nde yazdıkları bu gerçekleri teyid eder mahiyettedir. Şöyle ki:

“... Ah... Beni edebiyata düşman sanır ve öyle gösterirlerdi. Hayır!.. Ben edebiyatın değil, edepsizliğin; edebiyatçıların değil, edepsizlerin düşmanı idim. Ziya Bey’i vezirlik ve valilikle İstanbul’dan uzaklaştırmaya beni iten kuvvet, efkâr-ı umumîye değil, onun bilgisine ve olgunluğuna olan saygımdı. Ben edebiyat düşmanı olsaydım, (Namık) Kemal Bey’e öldüğü güne kadar kesemden aylık vermez ve oğlunu saray hizmetine almazdım... Eğer onlara düşman olsaydım, benim de sokak ortalarında edebiyatçı ve muharrir öldürecek adamlarım yok değildi. Hayır. Ben hiçbir zaman okumuş adamdan korkmadım. Fakat birkaç kitap okumakla kendisini allâme sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa milletlerinin laboratuvarlarına imreneceğine, kılık kıyafetlerine imrenen Frenk delisi şaşkınlık, benim yanımda itibar görmediler. Bundan pişman değilim... Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere... Avrupa’nın ne kadar büyük filozofu, âlimi, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur. Benim korunmak istediğim Avrupa’nın bilgisi değil, Avrupa’nın düşmanlığı idi... Benim saltanat günlerimde insanlar belki fazla gevezelik edememişlerdir ama fazlasıyla okumuşlar, öğrenmişler ve münevver insan olmuşlardır. Fındık kadar marifet gösteren insan, benden ceviz kadar ihsan görmüştür... Sansür işte budur! Çeşitli çalkantılar içinde ayakta durmaya çalışan ülkeme, şifa yerine zehir sunmak isteyenlerin önüne geçmenin adı sansürdür.”³⁰

Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'in not defterinden...

Hatıratlar, genellikle yazan için bir tür savunma mekanizmasıdır. Daha açık bir deyişle, savunma refleksiyle kaleme alınmış eserlerdir. Hâl böyle olunca hatıratlarda tarafsızlık aramak pek doğru değildir. Buna karşın hatıratların satır aralarındaki bazı ifadeler pek çok gerçeğin ortaya çıkmasında da ciddi amillerdir.

Fakat bizim edebiyat tarihimizde hatırat geleneğinin olmayışı ise büyük bir kayıptır.

Girizgâh babında bu kısa değerlendirmeden sonra *Meşveret* gazetesinin sahibi, Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'den bahsedeceğim.

Ahmet Rıza, 1859'da İstanbul'da doğar. Babası Ziraat ve Darphane Nazırı Ali Rıza Bey'dir. İlk mektepten sonra Galatasaray Lisesi'ne devam eder. Okulu bitirdikten sonra Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'nde kâtiplik yapar. 1884'te tarım öğrenimi için Fransa'ya gider. Paris'te Tarım Okulu'nu bitirir. Türkiye'ye dönüşünde mesleğiyle ilgili iş bulamaz. Maarif Vekâleti'ne geçerek önce Mülki İdadisi Müdürü, sonra da Bursa Maarif Müdürü olur. Fransız devriminin 100. yılı dolayısıyla açılan sergiye katılmak için Paris'e gönderilir ve burada görevinden istifa eder. Bir süre Fransız pozitivistlerinden Pierre Laffitte'nin derslerine devam eder. Jön Türk hareketine katılır. Paris'te *Meşveret* adıyla gazete çıkarmaya başlar. İttihad ve Terakki Teşkilatı'na üye olur. Bu teşkilat nâmına *Meşveret*'i yayınlamayı sürdürür. Kendi ifadesiyle büyük fedakârlıklarla bu işi devam ettirir. Boğazından keserek üstüne başına itina gösterir.

Saray'ın Fransadan talebi üzerine Paris'ten çıkarılır, *Meşveret*'in Türkçe yayını durdurulur. Brüksel'e gider, orada da yayın imkânı bulamaz. Mısır'a gider ve Türkçe *Meşveret*'i *Şûra-yı Ümmet* adıyla Mısır'da yayımlamaya başlar.

Bu noktada Ahmed Rıza'nın, II. Meşrutiyet ile İttihad ve Terakki'nin kuruluşuyla ilgili verdiği şu ifadeleri önemlidir:

"İttihad ve Terakki Cemiyeti ben Paris'te iken kuruldu. İlk önce ismini İstanbul'da 'İttihad-ı İslâm' koymuşlardı. Ben değiştirdim. Bizde çeşitli milletler bulunduğu ve bütün bunların hukukuna hürmet edileceği yönünde, ya 'İttihad-ı Osmanî' demek ya da amacın daha kapsamlı olduğunu göstermek için 'İttihad ve Terakki' demek uygun olacağını bildirdim. Öylece kabul edildi."

Sultan Abdülhamid'in Anayasa'yı uygulamaya koyup Meşrutiyet'i ilân etmesinden sonra Paris'teki sürgünler İstanbul'a dönse de Ahmed Rıza, padişaha güvensizliğinden dolayı dönmez. Birkaç ay daha bekler ve öyle döner.

İstanbul'a dönüşünde mebus seçilir ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra da Meclis Başkanı olur. Sultan Abdülhamid'le görüşür ve onun verdiği gümüş çerçeve resmini ve altın sigara tabakasını kabul eder.

Daha sonra yine Sultan Abdülhamid'le mülâki olur ve bunu da şöyle anlatır:

"... Cevad Bey beni huzura götürdü, Huzur-u Şahane'de yalnız kaldım. Hünkâr iltifat etti, beni oturttu, 'Sizi bana yanlış anlattılar' dedikten sonra gönül okşayıcı sözler söyledi. ... Ziyaretimden memnun olduklarını söyleyerek alnımdan öptüler ve üzerindeki saati çıkararak elmaslı bir kurşun kalemle bana ihsan buyurdular. Ben de ellerinden öperek huzurdan ayrıldım..."

Ahmet Rıza, padişahla tekrar görüşür ve ondan halkın arasında gezme tavsiyesinde bulunur. Padişahın vermek istediği rütbe ve nişanlara olumsuz bakar ve ondan Kandilli'de bir kız okulunun kurulmasını talep eder.

Sonra 31 Mart Vakası cereyan eder. Vaka sırasında çok büyük tehlikeler atlatır. En garibine giden de bir hafta önce onu öldürmek isteyenlerin daha vakanın üzerinden haftası geçmemişken “Yaşa”, “Varol” diye yüzlerce insanın çılgınca bağırmasıdır. Meclis’te Âyan ve Mebusan birlikte toplanır. Mesele “hal” meselesidir. Sultan Abdülhamid tahttan indirilecektir. Hatıratında Ahmed Rıza Efendi, Sultan Hamid’in hal edilmesini şöyle anlatır:

“... Hal meselesini Meclis’e sunduk, çabucak hal işi görüşüldü. Fetva Emini Hacı Nuri Efendi fetva suretini onayda başlangıçta çeşitli bahanelerle kaçındı. Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi’yi göstererek “Müftü’l-enâm odur, fetva vermek kendine aittir” dedi. Söz uzadı, mebusların âyanın sabrı tükendi. Sonunda Fetva Emini “Hal’de uğur yoktur, saltanatın değişmesi gerekirse padişaha arz ediniz, kendisini azl etsin”, dedi. Küçük Hamdi (Elmalılı M. Hamdi Yazır) fetva taslağını ‘Hal edilmek’ ve ‘istifa teklifinde bulunulmak’ şıklarından hangisini Meclis uygun görürse uygulanması biçiminde yazdı. Bu şekilde Hacı Nuri Efendi razı oldu. Fetva tebyiz ve imza olunduktan sonra Meclis yeniden açıldı. Yeni oturuma ferman okunmasıyla başladı. Her taraftan (hal, hal) sesleri yükseldi. İstifa teklifini kimse ağzına alamadı. İttifakla hal kararı alındı. Görüşme sırasında Sahib Molla Bey’in bir itirazı oldu. Kararı padişaha bildirmek için delegeler tayin edildi. Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Esad Paşa ve (Emanuel) Karasu efendilerden meydana gelen bir heyet seçildi. Yıldız Sarayı’na gönderildi...”³¹

Ahmet Rıza Bey, hatıratında kendisini aklama çabasına karşın Mevlânazâde Rıfat, onun, Sultan II. Abdülhamid’den aldığı ulufelerden söz eder. Dahası Lütfü Bey, Sultan Reşad’a başvurarak kendisine nasıl Âyan üyeliği verilmesi istediğini anlatır. Hatta sultana bunun kendisinin müktesep hakkı olduğunu söyleyecek kadar ileri gittiğini belirtir.

Hâsılı, Ahmet Rıza Bey’in hatıratı da savunma kastıyla yazılmış bir hatıratıdır. Bu beyler ve paşalar koskoca imparatorluğu on yıl gibi kısa bir sürede heba etmişlerdir.

Sultan Abdülhamid’in hal’i

İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi azalarından Fatin Gökmen’in aktardığına göre; Sultan Abdülhamid’in hıyanetine ilişkin bir vesika bulmak amacıyla Hâfız İsmail Hakkı Paşa ile birlikte Hazine-i Hassa’nın tüm evrakını ve hesaplarını tetkike memur edilirler. Üç aylık tetkikleri sırasında; Bulgar kralından gelen bir telgraf bulurlar. Kralın gönderdiği telgraf metni şöyledir:

“Edirne’yi bana verirsiniz ben Hareket Ordusu’nu dağıtırım ve saltanatınız tehlikeden masun kalır.”

Sultan Abdülhamid ise telgrafında şu karşılığı verir:

“Ben ne saltanatım ne de hanedanım için Müslüman askerlerinin üzerine bir Hıristiyan ordusunun taarruzunu asla istemem.”

Bunları anlatırken gözleri yaşaran Fatin Gökmen şu değerlendirmeyi yapar: “Biz bu telgrafi bulunca hayretten donakaldık. Ve o zaman kanaat getirdik ki merhum Sultan Hamid’e isnad olunan kötülüklerin hepsi yalan ve iftiradır...”³²

Yine bu noktada 31 Mart Hadisesi'nin Sultan Hamid'e hamledilmesi en yanlış hadiselerden ve kanaatlerdendir. Özellikle Sultan Hamid bu vakanın tahrikçisi olmak bir yana tam tersine önlemeye çalışanlardan birisidir.

Sultan Hamid'le ilgili bu doğru tespitleri dile getirdikten sonra onun hal hadisesinin bir başka boyutunu ele alalım:

Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç sene süren saltanatı, 27 Nisan 1909'da "Meclis-i Mebusan"ın aldığı bir kararla sona erer. Sabık padişah kendisine Çırağan Sarayı'nın tahsis edilmesini talep etse de bu talebi dikkate alınmaz ve Selânik'e sürgüne gönderilir. Yerine kardeşi Mehmed Reşad Efendi geçer.

Aslında Sultan Hamid'in hal edilmesi II. Meşrutiyet'in ilânıyla başlar. İttihad ve Terakki iş başındadır. Meclis-i Mebusan'ın pek çoğu cihan padişahı Sultan Abdülhamid'in siyasetinin farkında değildir. Bir de bu süreçte yapılan seçimlerde pek çok gayr-i müslim, Meclis'e girer. Nitekim Selânik'ten seçilen mebus dağılımı bunun bariz göstergesidir. Selânik'ten 9 Kasım 1908'de çekilen telgraf metninde şu isimlerin mebus seçildiği bildirilmektedir:

Selânik sancağı: 6 mebus dağılımı:

- Evienoszâde Rahmi Bey, Müslüman (Dönme)
- Cavid Bey Müslüman (Dönme)
- Emanuel Karasu: Yahudi
- Artas Efendi: Rum
- Chonas Efendi: Rum
- Vlahoff: Bulgar

Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet'i ikinci kez ilân etmeyi kabullenmekle yenilgiye bilinçli olarak rıza göstermiş gibidir. Bu kabullenmenin arka planında yatan unsur, Sultan Abdülhamid'in inisiyatifini elinde tutmasına karşın iç çatışmalardan ve karmaşadan devleti uzak tutma endişesidir.

Selânik'ten gelen Hareket Ordusu Yeşilköy'de karargâhını kurar. Sultan Abdülhamid bütün telkinlere ve ısrarlara rağmen İstanbul'da bulunan Hassa Ordusu'nu "kardeş kanı dökülmesinin önüne geçmek için" Hareket Ordusu'na karşı çıkarmayı reddeder. Bu reddiye aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in kendi kendini "hal" etmesi anlamına gelir. Çünkü çok geçmeden Yeşilköy'e gelen Hareket Ordusu komutanlığında Sultan Abdülhamid'in "hal" kararı alınır.

Bir hülasa ve cennetmekân Sultan Abdülhamid'in vefatı...

Sultan II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in oğludur. 1876'da ağabeyi V. Murat'ın 3 ay 3 gün süren saltanatından sonra rahatsızlanması sebebiyle göreve gelen Sultan II. Abdülhamid, Kanûn-ı Esasî'yi yürürlüğe koymuş, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminde Meclis'i tatil ederek Anayasa'yı uygulamadan kaldırmıştır.

Çökmekte olan cihan devletini 33 yıl boyunca çok başarılı bir şekilde idare eden, kendini yıpratırcasına devlet işlerine adanmış Sultan II. Abdülhamid'in en büyük endişesi devletin bekası olmuştur. Fakat 24 Temmuz 1908'de muhalefetin etkisiyle Kanûn-ı Esasî'yi yeniden yürürlüğe koymuş, İttihad ve Terakki'nin yersiz müdahaleleriyle işler daha da sarpa sarmıştır.

13 Nisan günü, Avcı taburu askerlerinin subayları etkisiz bırakıp Sultanahmed'de toplanmış, Meclis'e gidip şeriat istemiş ve bu süreçte Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın katledilmesi üzerine hadiseler içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Selânik Hareket Ordusu 23-24 Nisan 1909'da İstanbul'a gelmiş, 25 Nisan'da şehri ele geçirmiştir. Sultan Abdülhamid Hareket Ordusu'na karşı güçlü bir askerî birlik olan kendi hassa kuvvetlerini "Halife-i İslâm'ım, Müslümanı Müslümana kırdırtmam" diyerek Hareket Ordusu'na karşı koymasını, savaşmasını engellemiştir. 27 Nisan 1909'da Meclis-i Mebusan ve Ayan ittifakla Sultan II. Abdülhamid'in hal'ine karar vermiştir. Hal fetvasında en dikkati çeken husus ise görevi süresince "İttihad-ı İslâm" siyasetini uygulamaya çalışan, dünya Müslümanlarının birliğine gönül veren Sultan II. Abdülhamid, "Kütüb-i Şer'iyyenin men'ü ihrakı" ile suçlanmıştır.³³ Hal edilmesinden sonra yerine kardeşi V. Mehmed Reşad geçmiştir. Sabık padişah önce Selânik, daha sonra da Bulgar Ayaklanması üzerine apar topar İstanbul'a getirilip, Beylerbeyi Sarayı'nda ikamete mecbur tutulmuştur.

Sultan II. Abdülhamid
Han'ın cenaze merasimi,
Ömer Faruk Şerifoğlu
Arşivi.

Otuz küsur yıllık saltanatı boyunca bir süre ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı'nı saymazsak, çoğunlukla Yıldız Sarayı'nda ikamet etmiş ve fevkalade korunan bu saray Osmanlı tarihinden Cumhuriyet'e giden yolda büyük olaylara sahne olmuştur.

Beylerbeyi Sarayı'nda zorunlu ikamete tabi tutulunca yeni yerine alışmak için epeyce zorlanır. Sonra hayatını ibadet ederek, kitap okuyarak geçirir. İttihadçı liderlere asla gönül koymaz ve kendisini ziyaret etmek istediklerinde onları kabul eder ve devlete dair tavsiyelerini onlardan esirgemez.

Bu büyük padişah tahttan indirildikten 9 yıl sonra 5 Şubat 1918 günü rahatsızlanır. Rahatsızlığının sebebi aşırı soğuk algınlığıdır. Âdeti olduğu üzere kendi kendisine yaptığı ilaçlarını kullanır ve kısmi olarak iyileşir. Lakin ertesi günü üşümelerinin ardı arkası kesilmez. 8 Şubat günü bu kez de mide ağrısı nükseder. Doktorlar çağrılır. Durumu vahimdir.

Sabık sultan tekrar muayene edilir ve zatürre başlangıcı teşhisi konulur. Yazılan ilaçları kullanmaya başlar.

Hastalığı giderek artar. Doktorlar seferber olur. İlaç üstüne ilaç içmişse de bir faydası olmaz.

Kendisine doktorlar tarafından sabahları banyo yapmaması tavsiye olunur. Sabık Sultan, “Banyo benim medar-ı hayatımdır, beni kimse bundan men edemez”, diyerek doktorların tavsiyesini dinlemez ve banyosunu yapar.³⁴

“Daima beraberinde bulunan dördüncü kadını Sultan Hamid’in son sabahını şöyle anlatır:

“O gün sabah banyosunu yaptı. Ben çamaşırlarını giydirdim fakat baktım ki sırtı durmadan terliyor. ‘Aman efendiciğim çok terliyorsunuz’, dedim. ‘Kadın bu ecel teridir’, cevabını verdi. Çamaşırlarını, elbiselerini giydi, kahvesini verdik. Hamamdan sonra kahve içmek itiyadındaydı. Yarım bardak sütlü maden suyu içti. Oturduğu yerde iki rekât namaz kıldı. Bundan sonra ağırlaşmaya başladı.”³⁵

Sultan Abdülhamid doktorlar tarafından yine muayene edilir. İlaçları yenilenir.

Lâkin ilaçların yine bir faydası olmaz. Durumu giderek daha da ağırlaşır.

Ve çok geçmeden de rahmet-i Rahman’a kavuşur.

Vefat ettiğiinde takvimler 10 Şubat 1918’i göstermektedir.

Dolayısıyla o Osmanlı Devleti’nin acı sonunu görmemiştir.

Vefatında 76 yaşında olan sabık padişah, Çemberlitaş’taki Sultan Mahmud Türbesi’ne defnolunur.

Sultan II. Abdülhamid’den sonra Müslümanların hazin sonu

Osmanlı Devleti’nin son dönemi ciddi biçimde incelenmesi, analiz edilmesi gereken bir dönemdir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi bu açıdan bir ayrıcalık taşır. Gerek 33 yıla varan iktidar süresi ve gerekse dış politikada akıl almaz ferasetiyle bu dönem, çöküş sürecine girmiş bir devletin iade-i itibarı olduğu gibi aynı zamanda “İttihad-ı İslâm” politikasıyla Osmanlı Devleti’nin dünyanın en uzak bölgelerine kadar elinin uzanıp, İslâmi tebliğ faaliyetlerinin hız kazandığı bir dönemdir.

Bu açıdan yalnızca Güney Afrika Müslümanlarının eğitim-öğretim ve dini meselelerini yerinde görmek ve onlara rehberlik yapmak üzere gönderilen Sultan Aziz’in tahta çıktığı ikinci yıl olan 1863’te, Afrikalı Müslümanların isteği üzerine Cape Town’a gönderilen Ebu Bekir Efendi’nin çaba ve çalışmaları önemli bir örnektir. Sultan Aziz’in yeğeni olan Sultan II. Abdülhamid döneminde bu çalışmalar daha bir işlerlik kazanmıştır. Afrika bu süreçte İslâm’ın berraklığıyla aydınlanmış, Hristiyan misyoner faaliyetleri ciddi biçimde sekteye uğratılmıştır.

İktidar olduğu dönemde Asya’nın en ücra bölgeleri, Avrupa ve Afrika kıtalarının tümü Sultan II. Abdülhamid’in gündeminde olmuştur. Bu coğrafyalardaki tebliğ faaliyetlerini ve çalışmalarını maddi ve manevi olarak desteklemiştir. Sultan II. Abdülhamid’in hal edilmesiyle beraber, dünya Müslümanları sahipsiz bırakılmıştır. Özellikle de İttihad ve Terakki döneminin Paşaları, yapılan bu doğrultudaki talepleri görmezden gelmişlerdir. Batılı bir yazar olan Alan Palmer’in isabetle kaydettiği gibi “Osmanlı’nın iyi niyetli çocukları olan Paşalar, on yıl içerisinde her şeyi ellerine yüzlerine bulaştırarak Osmanlı Devleti’nin yıkılmasında ciddi rol oynamışlardır.”³⁶ Bu bağlamda özellikle Sultan Abdülhamid’in iktidardan uzaklaştırılması sonucu dünyanın dört bir yanında Osmanlı için çalışan Müslümanlar, hamisiz ve himayesiz kalmışlardır. Nitekim aşağıdaki satırlar bunun somut bir göstergesidir:

“II. Abdülhamid’den sonra Müslümanların dramı...”

İkinci Meşrutiyet idâresi, hususiyle Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden (27 Nisan 1909) sonra, onun Osmanlı ülkesi dışındaki İslâmî faaliyetlerine hiç de sıcak bakmamıştır. Liverpool İslâm Cemiyeti Başkanı Abdullah Quilliam, New York Neşr-i İslâm Cemiyeti Başkanı Muhammed Webb gibi “mühtedî”; Pekin Müftüsü Abdurrahman Wang Kuen ve Cava Müftüsü Seyyid Alevî gibi “mahallî” liderler yanında, Osmanlı Devleti’nin resmen vazifelendirdiği Cape Town’daki Hişam Nimetullah, Johannesburg’daki Ömer Celâleddin, Clamort’taki Muhammed Alaaddin yahut Pekin’deki Ali Rıza Hoca gibi aktif insanlarla var olan ilişki ve irtibatları “Abdülhamid Müslümanı” suçlamasıyla kesilmiştir.

Hâmisiz kalan Abdullah Quilliam’a, İngilizlerin ne yaptığı belli değilken; Muhammed Webb, sadece “Müslüman” olduğu için Amerika’da açlık ve sefalet içinde ölecekti. Ali Rıza Hoca’yı başka bir vazifeye tayin bahanesi ile İstanbul’da alıkoyup, sonra da vazife yeri olan Pekin’e vaktinde gitmediği için üç ay açığa alıp ve bunun sonunda da Dersim’e süren İttihatçılar, İkinci Meşrutiyet’in hemen ardından Güney Afrika’da da aynı politikaları izlemişler, daha önce “Arap ayrılıkçıları” İstanbul’a, Sultan II. Abdülhamid’e bildiren Ebûbekir Efendi’nin Güney Afrika’da yaşayan oğulları Hişam Nimetullah, Muhammed Alaaddin ve Ömer Celâleddin Efendilerle bütün ilişkileri kesmişler; maalesef onları da yine “Abdülhamid Müslümanı” imajına kurban etmişlerdir.

“Sultan Reşad'ın bölge Müslümanlarına muhabbet ve alâkası...”

Bu durumun farkına varan Cape Town Müslümanları, 15 Temmuz 1909'da, “Güney Afrika Müslümanlarının Hilâfet-i uzmâyâ olan kopmaz bağlılık ve sadâkatlerini ve Güney Afrika'daki İslâm mekteplerine İstanbul'un gönderdiği ve takviye ettiği iâşe ve yardımları” konu alan, Cape Town'da yayınlanan *Zi Cape Argus* gazetesinin bir haberini İstanbul'a Maarif Nezâreti'ne göndermişlerdi.

Zi Cape Argus gazetesinin 7 Haziran 1909 tarihli nüshasında yayınlanan “İslâm Mektepleri” başlıklı yazıda şöyle denilmektedir:

“Güney Afrika'da Arapça tahsili için açılan Osmanlı Mektebi'nin muallimi Hacı İmâm Mahmud Maknovel Efendi, şevketli Sultan V. Mehmed Hân Hazretleri'ne bir arıza takdîm ederek, kendisi ve Cape Town'daki Güney Afrika İslâm Cemiyeti adına bağlılığını arz etmişti. Bundan 70 sene evvel hâc vazifesini ifâ için Mekke-i Mükerrreme'ye giden Hacı İmâm Efendi'nin babası Güney Afrika'ya dönünce, ilk defa Osmanlı sultanlarının adını hutbede zikretmeye başlamıştı. Şimdi de Mekke-i Mükerrreme'den resmen vârid olan bir mektûp üzerine, Sultan V. Mehmed'in adı hutbelerde okunmaya başlanmıştı.

Halifemizin Güney Afrika Müslümanlarını sahipsiz bırakmayacakları; buradaki yetim ve büyüklerin eğitim ve iaşesi için kendi özel hazinelerinden bir tahsisat verecekleri kesinlikle bekleniyor...”³⁷

Bu haklı bekleyiş tam olarak yerini bulmasa ve beklentilere yeterince karşılık verilemese de Sultan Reşad bir irade ile “Keyfiyetin devletçe nazar-ı itibara alınarak, Maarif Nezâretine mümkünse gereken yardımın yapılmasını” emretmiştir.

Fakat Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra Afrika gibi çeşitli coğrafyalardaki Müslümanlar yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere hamisiz kalmışlardır.

Bu anlattıklarımız yalnızca Afrika'da işin bir vechesidir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid'in Balkanlar, Ortadoğu, Uzakdoğu, Afrika hep gündeminde olmuştur. O 'Senüsi Hareketi'yle Afrika'ya yön vermiş, Çin'de Hamidiye Üniversitesi'ni inşa ettirmiş, Japonya'da İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuştur. Onun 33 yıl süresince İslâm coğrafyasında yaptıkları çalışmalar ciddi bir inceleme ve araştırma konusudur.

Aradan yüzyıla yakın bir süre geçmesine rağmen şimdilerde Afrika ülkelerinde ki bazı camilerde hâlâ Osmanlı padişahlarının adının, özellikle de Sultan Hamid'in adının Cuma hutbelerinde okunuyor olmasının arka planında yatan unsur yukarıda saydığımız hususiyetlerdendir. Bugün ise, dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan Müslümanlar ülkemizden maddi ve mânevî destek beklemekte, Türkiye'deki olumlu gelişmeleri dualarla desteklemektedirler.

Kısacası, Cennetmekân Sultan II. Abdülhamid'den tarihî, sosyolojik ve ümmet bilinci açısından öğreneceğimiz çok şey vardır.

Tarih bu açıdan tekrar okunmayı ve anlaşılmayı beklemektedir...

Dipnotlar

- 1 Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Tekinoğlu, *Abdülhamid Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, İstanbul 2007; Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 27. Necip Fazıl, *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1994.
- 2 Şadiye Osmanoglu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1966, s. 23.
- 3 Şadiye Osmanoglu, *age*, s. 29.
- 4 Şadiye Osmanoglu, *age*, s. 30-31.
- 5 Şadiye Osmanoglu, *age*, s. 32.
- 6 Şadiye Osmanoglu, *age*, s. 44.
- 7 Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul 1999, s. VIII.
- 8 Paul Fesch, *age*, s. XIII.
- 9 Bkz., Paul Fesch, *age*, s. XIV.
- 10 Paul Fesch, *age*, s. XV.
- 11 Paul Fesch, *age*, s. XVI.
- 12 Erol Üyepazarcı'nın tarihi doğru okuyan tespitleri bu şekilde sürüp gidiyor...

Sonuç olarak, Abdülhamid devri açısından önemli bir kaynak olan "*Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*" adlı eserini dilimize kazandıran Erol Üyepazarcı, eleştirel bir bakışla Fransız yazar Fesch'in verdiği bilgileri değerlendirmiş ve çeviren olarak kitaba ilave ettiği çok hacimli takrizle, çok sayıda dipnotla kitabı daha da nitelikli hale getirerek zenginleşmesine ciddi boyutta katkı sağlamıştır...

Bahsi geçen eser İstanbul'da 1999'da Pera Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Ayrıca, Üyepazarcı'nın yine tarihi olayları ve kişileri konu edindiği 10'dan fazla eseri vardır...

- 13 Bkz. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 82-87.
- 14 Mehmed Şemseddin, *Çocuklara Arkadaş*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 36-38.
- 15 Erdal Yavuz, *Jöntürk Basını*, İletişim, Ankara 1981, s. 217-218.
- 16 Erol Özbilgen, *Mağlupların Zaferi*, İstanbul 1988, s. 220-222.
- 17 Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 213.
- 18 *Sebilürreşad*, IX/222, (Haziran-1956), S. 251-252.
- 19 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 52.
- 20 Nuri Doğan, *age*, s. 53-55.
- 21 Nuri Doğan, *age*, s. 118.
- 22 Bkz. Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, Muzıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, İstanbul 1999, 218-219.
- 23 Bkz. Süleyman Kani İrtem, *age*, s. 179.
- 24 Bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yayına haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003.
- 25 İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 2009, s. 44.
- 26 Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi*, İstanbul 2003; Mevlânzâde Rıfat, *İttihad Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, Yedi İklim, İstanbul 1993; Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğulları'nın Dramı*, Sebil Yayınları, İstanbul 1974; Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998; Hüseyin Tekinoğlu, *Abdülhamid Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, İstanbul 2007; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1984.
- 27 *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 29.
- 28 Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s. 25.
- 29 Tahsin Paşa, *age*, s. 29-30.
- 30 Bkz. Ömer Leksiz, *Mimlerin Abecesi*, İstanbul 1995, s. 80-81.
- 31 Bkz. Ahmed Rıza Bey'in Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 39.
- 32 İbrahim Arvas, *Tarihî Hakikatler*, Ankara 1964, s. 10.
- 33 Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 80-83.
- 34 Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7, s. 80-83.
- 35 Bkz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul 1954, s. 98-112.
- 36 Bkz. Alan Palmer, *Bir Çöküşün Tarihi*, çev. B. Çorakçı Dışbudak, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2008, s. 204.
- 37 Ahmet Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 528-529.

COMPAGNIE IN
DU CHEMIN DE F
LE PONT AB

